

Анджэй Гарліцкі

ЮЗАФ
ПІЛСУДСКІ

1867–1935

Пераклад з польскай

Мінск
Выдавец А. М. Янушкевіч
2019

УДК 94(438(092)+929Пілсудскі
ББК 63.3(4Пол)
Г20

Пераклад з польскай Яўгена Салейчука паводле выдання:
Garlicki A. Józef Piłsudski. 1867–1935. Kraków: Znak, 2012.

Навуковыя рэдактары:
канд. гіст. навук Алесь Пашкевіч (р. 1–2), Андрэй Вашкевіч (р. 3–10)

У афармленні вокладкі выкарыстаны фотаздымак з фондаў
Нацыянальнага лічбавага архіва Польшчы (*Narodowe Archiwum Cyfrowe*)

Гэты пераклад выдадзены па дамоўленасці
са «Społeczny Instytut Wydawniczy Znak Sp. z o.o.» (Кракаў, Польшча)

*Published with the support of the Fund
for Central & East European Book Projects, Amsterdam*

Гарліцкі, А.

Г20 Юзаф Пілсудскі: 1867–1935 / Анджэй Гарліцкі ; пер. з пол. Я. Я. Салейчука. — Мінск : А. М. Янушкевіч, 2019. — 760 с., [24] л. іл.
ISBN 978-985-7210-15-2.

Фундаментальная кніга вядомага даследчыка гісторыі XX ст., прафесара Варшаўскага ўніверсітэта Анджэя Гарліцкага прысвечана асобе Юзафа Пілсудскага — чалавека, якому было наканавана змяніць лёс Польшчы і польскага народа. Аўтар крытычна паставіўся да героя сваёй кнігі і на падставе вялікага шэрагу гістарычных крыніц і дакументаў стварыў падрабязную, разнапланавую карціну яго жыцця.

Для шырокага кола чытачоў.

**УДК 94(438(092)+929Пілсудскі
ББК 63.3(4Пол)**

ISBN 978-985-7210-15-2

Copyright © by Andrzej Garlicki
© Салейчук Я. Я., пераклад на беларускую мову, 2019
© Афармленне. Выдавец А. М. Янушкевіч, 2019

ЗМЕСТ

Ад аўтара	7
ЗЮК.....	9
ТАВАРЫШ ВІКТАР	38
КАМЕНДАНТ.....	170
НАЧАЛЬНІК ДЗЯРЖАВЫ.....	214
САМОТНІК З СУЛЯЮЎКА.....	282
МАЙСКІ ПЕРАВАРОТ.....	320
НАДЗЕІ І ІЛЮЗІІ	430
У БОК БРЭСТА	530
У ЦЯНІ БРЭСТА	631
АПОШНІЯ МЕСЯЦЫ	705

КАМЕНДАНТ

26 ліпеня 1914 г. у Кракаве адбылася XII партыйная нарада ППС. У ёй прыма-лі ўдзел: Славэк, Саснкоўскі, Сулькевіч, Ёдка, Явароўскі, Васілеўскі і Пілсудскі. На парадак дня былі вынесены чатыры пункты, сфармуляваныя наступным чынам: 1) справаздача; 2) актуальная сітуацыя і высновы, якія вынікаюць з яе ў выпадку вайны; 3) бягучая дзейнасць ППС пры захаванні міру; 4) Кангрэс сацыялістычнага Інтэрнацыянала¹.

Нагадаем абставіны, у якіх сабралася XII нарада. 28 чэрвеня ў Сараеве быў здзейснены ўдалы замах на спадкаемцу аўстра-венгерскага трону — эрцгерцага Франца Фердынанда. Ён загінуў разам з жонкай. Сляды змовы вялі ў сталіцу Сербіі — Бялград. Наступныя дні былі вельмі напружанымі, але стрыманая рэакцыя Вены супакоіла Еўропу. Напружанне аслабела. Здавалася, што здарэнне ў Сараеве моцна не паўплывае на ход падзей. Палітыкі раз’ехаліся на канікулы.

Падобным чынам да аўстрыйска-сербскага канфлікту паставіўся і Пілсудскі. Паведамленне пра замах у Сараеве дайшло да яго ўвечары 28 чэрвеня, калі ён быў у Львове, на пасяджэнні афіцэрскага з’езда стралецкіх саюзаў. Навіна не паўплывала на змену летніх планаў. У канцы ліпеня збіраліся арганізаваць другі афіцэрскі курс «Стральца».

Ніхто не здагадаўся, наколькі ажыўленымі ў той час былі тайныя перамовы паміж Венай і Берлінам. 23 ліпеня ў Бялградзе аўстрыйскі пасол уручыў сербскаму ўраду ўльтыматум. Ён быў сфармуляваны вельмі катэгарычна і выразна парушаў суверэнітэт Сербіі. Гэта быў першы сігнал для грамадскасці, што сітуацыя ў Еўропе пачынае мяняцца. Але дагэтуль не верылася, што можа дайсці да ўзброенай канфрантацыі. 25 ліпеня быў апублікаваны адказ сербскага боку. У прынцыпе, у ім выказвалася згода на аўстрыйскія ўмовы, аднак з пэўнымі агаворкамі. Яны падаваліся настолькі другараднымі, што занепакоенасць, выкліканая ўльтыматумам, пачала слабець.

Гэтак жа ацэньваў сітуацыю і Пілсудскі. Сакальніцкі, які ў той час знаходзіўся ў Закапанэ, успамінае, што ён, устрыжаны падзеямі, ранкам 26 ліпеня

1. САКС. Sygn. 305/Iv/4/4. К. 1–4.

патэлефанаваў Славэку: «На маё здзіўленне, той быў даволі спакойным і нібы нерашучым, здавалася, яму было няёмка гаварыць па тэлефоне. У адрозненне ад мяне, ён не надаваў ніякага значэння адказу сербаў аўстрыйцам, нават не ведаў дакладна яго зместу. Нягледзячы на свой званок, я не мог супакоіцца да позняга вечара. Пытаўся ў Славэка, ці я патрэбны ў Кракаве як член ККНП, на гэта ён адказаў мне неяк невыразна і непераканаўча»².

Таму нічога здзіўнага, што XII партыйная Рада разглядала імавернасць вайны толькі як адну з магчымасцей, у першую чаргу звяртаючыся да задач партыі ў мірны перыяд. Вайна ўспрымалася хутчэй як аддаленая перспектыва. Дэмабілізацыя, паводле акрэслення Сакальніцкага, працягвалася³.

Сербскі адказ не задаволіў Аўстра-Венгрыю, Вена і Берлін ужо прынялі рашэнне наконт вайны і мелі намер ліквідаваць Сербію як палітычны аб'ект. Аўстрыйскі пасол пакінуў Бялград, дыпламатычныя адносіны паміж дзвюма дзяржавамі былі разарваны. 28 ліпеня Аўстра-Венгрыя аб'явіла Сербіі вайну.

Рэакцыяй на крокі дунайскай манархіі было правядзенне Расіяй ужо на наступны дзень частковай мабілізацыі. 30 ліпеня была абвешчана агульная мабілізацыя ў войска. Берлін накіраваў у Пецярбург ультыматум, у якім патрабавалася спыніць мабілізацыйныя мерапрыемствы. Калі гэтыя патрабаванні былі адхілены, 1 жніўня Германія аб'явіла Расіі вайну.

Праз два дні, 3 жніўня, Германія абвясціла вайну Францыі, а ноччу з 3 на 4 жніўня нямецкія войскі ўварваліся ў Бельгію, парушаючы яе нейтралітэт. Гэта прывяло да абвясчэння вайны 4 жніўня Вялікабрытаніяй, а 6 жніўня ў стане вайны апынуліся Аўстра-Венгрыя і Расія. За няпоўныя дзесяць дзён разгарэлася еўрапейская вайна, якая неўзабаве перарасце ў сусветную.

У Польшчы амаль кожны прадбачыў узброены канфлікт паміж ваеннымі блокамі імперыялістычных краін. Але пачатак вайны менавіта цяпер заспеў

2. Sokolnicki M. Rok czternasty. Londyn, 1961. S. 170.

3. Міхал Сакальніцкі згадвае, што калі ён у пачатку 1914 г. пасля працяглай адсутнасці вярнуўся ў Кракаў, яго ўразілі мірныя настроі, якія даволі трывала ўмацаваліся. «Камендант лічыў, што вайна адкладзена на далёкую перспектыву, — я не мог пераканаць яго ў сваім супрацьлеглым меркаванні. Ён зноў перажываў прыступы хваробы, якія, магчыма, былі праявамі змагання з вымушанай бяздзейнасцю. Калісьці па дарозе са Шляку ў Пэндзіхаў Славэк з горыччу сказаў мне: «Гэтая вайна зноў адкладзена... Але некалі яна будзе?.. Мяне непакоіць здароўе Зюка... Ці дажыве ён да яе?..» Камендант раніцай, працяглы час не ўстаючы, чытаў ваенную літаратуру. У той час вечарамі мы ўсё часцей сустракаліся за картачнай гульні — вінтам. Гулялі таксама ў Львове, куды камендант ахвотна і стала прывязджаў. Мы сустракаліся ў Сасноўскіх, а часам у адным з пакояў вялікай, шматлюднай і шумнай кавярні, дзе спагадлівым, выдатным партнёрам быў Аграфка — Уладзіслаў Дэнэль, стары ўдзельнік баявога аддзела з 1906–1907 гг. У Кракаве партыі вінта часцей адбываліся на Шляку. Клапатлівая пані Марыя рыхтавала нейкім чынам вачэру, аднак за стол часта сядала падвойная колькасць гасцей, а здаралася, што ў апошні момант прыбывалі неспадзяваныя кандыдаты на начлег — «нелегалы» з Царства Польскага. Камендант часам злаваўся, але рэдка ўспыхваў, каб даць выхад раз'юшанасці супраць землякоў — спаражных, лянівых, бязвольных. Ён хутка заганыў нас гуляць у вінт, пазбягаючы размоў, падаўляючы ўласную нецярплівасць, адкладваючы рашэнні. Тым часам адчувалася, як вакол яго, зблізку і здалёк, збіраліся не толькі расчараванні з «учора», але і заўтрашнія недаверлівыя, антыпатыя, няўпэўненасць» (Ibid. S. 119).

знянацку ўсіх. Гэта давала Пілсудскаму асаблівыя шанцы — ён даўно меў падрыхтаваны план дзеянняў.

27 ліпеня было склікана надзвычайнае пасяджэнне Камісіі канфедэраваных незалежніцкіх партый. Было прынята рашэнне выслаць у Вену дэлегацыю для правядзення «перамоў з кампетэнтнымі органамі», забраць з банкаў грошы Польскага вайсковага скарбу і перадаць іх Пілсудскаму, выдаць афіцыйную заяву і зварот аб антырасійскай пазіцыі Камісіі, правесці перамовы з прадстаўнікамі Польскай народнай партыі «Пяст», дэмакратамі і вайсковымі структурамі.

У Вену выехалі Гіпаліт Слівінскі і Станіслаў Даўнаровіч. Яны прыехалі туды ў той дзень, калі пачалася сербска-аўстрыйская вайна. Перамовы вяліся з прадстаўнікамі аўстрыйскага штаба і Міністэрства замежных спраў. Ім паведамілі, што ў польскай справе «мэтаі распачатай вайны як для Аўстрыі, так і для палякаў з'яўлялася стварэнне звязанай з Аўстра-Венгрыяй польскай дзяржавы, пры гэтым мэты сацыяльнага характару пакуль што не браліся пад увагу»⁴. Але гэтыя заявы ніяк не абавязвалі Аўстра-Венгрыю. Слівінскі і Даўнаровіч запэўнівалі сваіх суразмоўцаў, што ў выпадку пачатку вайны з Расіяй на тэрыторыі Царства Польскага пачнецца нацыянальнае паўстанне. Не трэба шмат казаць, каб зразумець, наколькі прывабнымі для аўстрыйскага штаба былі падобныя запэўніванні. Менавіта ў іх, верагодна, заключалася прычына, чаму наогул размаўлялі з прадстаўнікамі Камісіі. У цэлым вынікі сустрэч аказаліся даволі кволымі. Аўстрыйскі бок не выйшаў за рамкі павярхоўных дэкларацый. 29 ліпеня дэлегаты Камісіі вярнуліся ў Кракаў і зрабілі перад ёй справаздачу.

У той жа дзень у Кракаве адбылася канферэнцыя прадстаўнікоў стралецкіх саюзаў, стралецкіх дружын, дружын Барташа і «Сокала». На ёй сутыкнуліся два падыходы. Першы, які прадстаўлялі дружныны Барташа і «Сокал», патрабаваў заклікаць грамадства да стварэння ўрада і галоўнай ваеннай улады. Згодна з другім, які абараняў Пілсудскі, прапаноўвалася звярнуцца з такім заклікам не да ўсяго грамадства, а да палітычных арганізацый. Паміж абодвума падыходамі існавалі прынцыповыя адрозненні, бо першы з іх азначаў недавер да Камісіі. У выніку перамог пункт гледжання Пілсудскага.

Зрэшты, гэта не мела вялікага значэння, бо пасля вяртання з Вены Слівінскага і Даўнаровіча з'явіўся план падпарадкавання Камісіі стралецкіх дружын. Станоўчы вынік прынеслі перамовы з галоўным камендантам польскіх стралецкіх дружын Янушайцісам. Ён выдаў 31 ліпеня цыркуляр для ўсіх падначаленых аб падпарадкаванні дружын Галоўнай камендатуры, вылучанай са складу Камісіі канфедэраваных незалежніцкіх партый.

За тры дні да гэтага выйшаў зварот Камісіі, у якім сярод іншага сцвярджалася, што яна «ўсведамляе адказнасць за свае ўчынкi перад гісторыяй. Яна бу-

4. Pelczarski T. Komisariaty Wojskowe Rządu Narodowego w Królestwie Polskim (6 VIII–5 IX 1914). Geneza i działalność. Warszawa, 1939. S. 35.

дзе працягваць падрыхтоўчую працу да вызваленчай дзейнасці аж да моманту паўстання нацыянальнага ўрада».

Такім чынам, Камісія вярнулася да ідэі нацыянальнага ўрада. Гэта стварала пагрозу для яе праціўнікаў, якія баяліся апынуцца ў бязвыхадным становішчы. Пад апекай галіцыйскіх эндэкаў у Львове быў створаны Цэнтральны нацыянальны камітэт. Ён мусіў стаць супрацьвагай Камісіі і дзейнічаць па таемна. ЦНК выступіў з дзвюма ініцыятывамі: адправіў дэлегатаў на перамовы з Камісіяй і адначасова накіраваў Станіслава Гламбінскага ў Вену, каб той зарыентаваўся ў палітычнай сітуацыі.

3 жніўня адбыўся сход Камісіі з удзелам дэлегатаў ЦНК (Станіслаў Грабскі, Стэфан Сужыцкі, не названы па імені Стшэмінскі). На ім не падпісалі ніякага пагаднення, але і шанцы дамовіцца не былі страчаны. Той факт, што ініцыятыва перамоў зыходзіла ад ЦНК, сведчыць, што эндэкі і палітычна звязаныя з імі колы сур'ёзна непакоіліся наконт атрымання Камісіяй першынства ў рэпрэзентацыі польскага грамадства перад Аўстрыяй.

Гэтыя страхі ўзмацніліся пасля венскіх перамоў Станіслава Гламбінскага, які правёў іх з міністрам замежных спраў графам Леапольдам Берхтальдам і начальнікам Генеральнага штаба Конрадам Гётцэндорфам. Гламбінскі ставіў у залежнасць дзеянні моцнай польскай арміі, якая будзе змагацца разам з аўстра-венгерскімі ўзброенымі сіламі, ад атрымання гарантый стварэння незалежнай Польшчы з боку абедзвюх цэнтральнаеўрапейскіх дзяржаў. Няма нічога дзіўнага, што ён сустрэў халодны прыём. Дэлегаты Камісіі абяцалі на шмат больш, фактычна нічога не патрабуючы ўзамен.

Пасля вяртання Гламбінскага з Вены ЦНК змяніў тактыку. Стала зразумелым, што на пагадненне з Камісіяй няма чаго разлічваць, трэба як мага хутчэй стварыць ёй палітычную супрацьвагу. 5 жніўня было публічна абвешчана пра ўтварэнне Цэнтральнага нацыянальнага камітэта.

На гэтае рашэнне таксама, верагодна, паўплывалі весткі пра перамовы Камісіі з кракаўскімі кансерватарамі, што даходзілі з гэтага горада.

Мінулы год для мясцовых кансерватараў быў няўдалым. 16 красавіка 1913 г. у «Газета Народова» быў апублікаваны адкрыты ліст біскупаў, скіраваны супраць праекта сеймавага палажэння аб выбарах, які прасоўваў кіраўнік (намеснік) Галіцыі, лідар кансерватараў Міхал Бабжынскі. Праз пяць дзён Бабжынскі падаў у адстаўку, якую імператар прыняў 17 мая. У снежні адбыўся раскол у Польскай сялянскай партыі⁵. Гэта азначала распад яе саюза з кансерватарамі. Такім чынам, перад надыходзячымі выбарамі ім пагражала страата палітычнай гегемоніі ў Галіцыі. Небяспека рабілася яшчэ большай, паколькі ў Нацыянальнай партыі правых паглыбляліся ўнутраныя разыходжанні. Усходнегаліцыйскія кансерватары па палітычных поглядах усё больш збліжались з эндэкамі. Яны былі да іх ужо бліжэй, чым да кракаўскіх кансерватараў.

5. Больш падрабязна пра гэта: Garlicki A. Pozostanie Polskiego Stronnictwa Ludowego — Piast 1913–1914. Warszawa, 1966.

Трэба дадаць, што ў палітычнай барацьбе, звязанай з расколам у Сялянскай партыі, быў сур'ёзна скампраметаваны выдатны палітычны дзеяч Уладзіслаў Леапольд Яворскі. Такім чынам, «станьчыкі» апынуліся ў глыбокім тупіку і, здавалася, запланаваныя на восень 1914 г. выбары толькі замацоўваюць паражэнне іх партыі, якая адыгрывала вырашальную ролю ў грамадскім жыцці Галіцыі ў апошнія дзесяцігоддзі.

Для Пілсудскага падтрымка Камісіі з боку кансерватараў мела велізарнае значэнне, не столькі з-за іх пазіцый у Вене і фінансавых рэсурсаў, колькі перадусім з-за трансфармацыі палітычнай сутнасці Камісіі. Пасля свайго расколу яна ўспрымалася грамадскай думкай як крэатура сацыялістаў і для планаў Пілсудскага ператваралася ў баласт. Камісія надавала яго дзейнасці палітычную афарбоўку, якой ён хацеў пазбегнуць любым коштам. Дапамагчы ў гэтым якраз магло паразуменне з кансерватарамі.

У апошнія дні ліпеня Дашынскі накіраваўся да старшыні Польскага кола, выбітнага дзеяча дэмакратаў, прэзідэнта Кракава, доктара Юліюша Леа, «каб прадставіць яму», як піша Дашынскі ва ўспамінах, «праект удзелу розных партый у дзейнасці ККНП і іх магчымы ўваход у будучы ўрад, які стаў бы палітычнай заменай [падкрэслена ў арыгінале. — А. Г.] польскіх узброеных сіл». І далей Дашынскі піша: «Ён пагадзіўся на такую сустрэчу, і ўвечары ў прэзідэнцкім офісе кракаўскага магістрата сабраліся прадстаўнікі розных партый. Там прысутнічалі Уладзіслаў Леапольд Яворскі, Тадэвуш Стажэўскі, Рудольф Стажэўскі, [Міхал] Канапінскі, [Уладзіслаў] Стэсловіч, др. [Тадэвуш] Дварніцкі, [Браніслаў] Бандроўскі і [Уладзіслаў] Турскі. Я прыйшоў на гэтую нараду разам з Пілсудскім. Пытанне было таксама ў тым, ці трэба мне ехаць у Вену з патрабаваннем да ўрада аказаць значную дапамогу для стралецкіх аддзелаў. Адзіным вынікам гэтай сустрэчы была адмова ад маёй ініцыятывы, а таксама рашэнне не склікаць партыйныя вярхі [...] Калі на наступны дзень зноў сабраліся ўдзельнікі нарады, станьчыкі заявілі, што не будуць перашкаджаць стральцам; калі нехта захоча даць у стралецкі скарб, няхай дае, калі нехта з моладзі хоча ісці да стральцоў, няхай ідзе, але яны не будуць заклікаць рабіць унёскі і заахвочваць моладзь ісці ў іх шэрагі»⁶. Для кансерватараў і дэмакратаў Камісія адназначна насіла занадта сацыялістычны характар.

Такім чынам, не ўдалося дамовіцца ні з Цэнтральным нацыянальным камітэтам, ні з кансерватарамі і дэмакратамі. Планы па пашырэнні палітычнай базы Камісіі не былі рэалізаваны. Гэта стала відавочным ужо ў першыя дні жніўня.

6. Daszyński I. Pamiętniki. T. 2. Warszawa, 1957. S. 163–165. І. Дашынскі сцвярджае, што сход адбыўся 4 жніўня. Гэта не ўяўляецца магчымым, бо 1 жніўня на пасяджэнні ККНП ён паведамляў пра планаванне сустрэчы «вярхоў усіх партый» на 3 жніўня. Менавіта пра яе ішла гаворка на сустрэчы ў кракаўскім магістраце. Гэта азначае, што першая сустрэча з кансерватарамі не магла адбыцца пазней, чым 2 жніўня. Аднак цалкам магчыма, што яна адбылася перад пасяджэннем Камісіі, г. зн. да 1 жніўня. Дашынскі досыць часта памыляецца з датамі.

Для Пiлсудскага нашмат важнейшым за гэтыя палiтычныя дзеяннi з'яўлялася стаўленне аўстрыйскай улады да яго ваенных планаў.

Славэк згадваў праз шмат гадоў: «...Яшчэ вырашалася пытанне, ці ўдасца ажыццявіць наша ўзброенае выступленне. Сумненнi ўзніклi з наступных прычын: па-першае, ці наважыцца Аўстрыя, залежная ад Германii, узброiць польскія атрады, па-другое, ці тыя нямецкiя ўплывы, а таксама звязаныя з Польскiм колам i цэнтральным аўстрыйскiм урадам не акажуцца больш моцнымi за патрэбы вайны, якiмi кiруецца аўстрыйскi генеральны штаб»⁷.

Толькi 2 жнiўня Пiлсудскi атрымаў ад прадстаўнiка аўстрыйскай разведкi капiтана Юзафа Рыбака дазвол на мабілізацыю стралецкiх атрадаў. Тады ж ён даведаўся, што пасля распачынання аўстрыйска-расійскiх ваенных дзеянняў польскія атрады павiнны дзейнiчаць у напрамку Мехаў–Енджэў–Кельцы. Гэта была даволi iстотная змена планаў, бо першапачаткова планавалася ўваход у Дамброўскi басейн. Менавіта сюды Пiлсудскi спрабаваў высласць разведвальныя групы яшчэ да 2 жнiўня, праўда, безвынікова. Змена напрамку дзеянняў азначала, што фарміраваннi Пiлсудскага ўвойдуць у сельскую мясцовасць, дзе ўплывы звязаных з iм груповак, у першую чаргу ППС, былі мiзэрнымi. Але, як паказалi далейшыя падзеi, i на тэрыторыi Дамброўскага басейна iдэя польскага збройнага чыну знайшла мiнiмальную падтрымку.

Перамовы з капiтанам Рыбаком насiлі выключна ваенны характар. Пiлсудскi пазней падкрэслiваў гэта: «У 1914 годзе, незадоўга да пачатку вайны, аўстрыйцы паставiлі мне вельмi жорсткiя ўмовы ў тэхнiчным плане. Ад палiтычных перамоў я адмовiўся, заявiўшы, што паколькi яны не заключаюць з Польшчай саюза, то мне няма пра што з iмi гаварыць. Я казаў, што ў мяне занадта малыя сiлы. Два днi вагаўся, ці пагадзiцца з iх прапановай»⁸.

Магчыма, Пiлсудскi i вагаўся два днi, але застаецца фактам, што адразу пасля перамоў з Рыбаком ён прыступiў да мабілізацыi стралецкiх атрадаў i пачаў сцягваць людзей у Кракаў. Заява пра адмову ад палiтычных перамоў таксама не адпавядае праўдзе. Яшчэ больш катэгарычна пiсаў пра гэта Пiлсудскi ў лiсце ад 22 лiпеня 1918 г., адпраўленым з Магдэбурга князю Здзiславу–Любамiрскаму: «...калі мне прапанавалi, я ўступiў у кантакт са штабам iмператарскай i каралеўскай аўстра-венгерскай армii. Пры кантактаваннi я прытрымліваўся наступных дырэктыв, якiм да канца застаўся верным. Па-першае, нiякай грашовай залежнасцi, па-другое, нiякiх палiтычных умоў»⁹.

Але гэта былі пазнейшыя тлумачэннi, мэтай якiх было паказаць, што супрацоўнiцтва з аўстра-венгерскiм камандаваннем насiла выключна ваенны характар, а Пiлсудскi паслядоўна пазбягаў палiтычных дыскусiй i пагадненняў. У рэчаіснасцi аўстра-венгерскi штаб, насуперак памкненням Пiлсудскага, пазбягаў палiтычных дамоўленасцей.

7. AAN. KTSSN. T. 9. Podt. 3.

8. Інтэрв'ю Станiслава Лаўданскага ад 10 лютага 1924 г. Цыт. паводле: Piłsudski J. Pisma zbiorowe. T. 4. Warszawa, 1937. S. 199.

9. Ibid. S. 215.

У мемарыяле, накіраваным да аўстра-венгерскага камандавання ў 1913 г., недвухзначна падкрэслівалася неабходнасць заключэння палітычнага пагаднення, паколькі ад яго залежала выкарыстанне грашовай дапамогі¹⁰. Усё было зусім не так, як пазней прадстаўляў справу Пілсудскі. Аднак калі ў 1913 г. ён выразна імкнуўся да палітычнага пагаднення, то ў жніўні 1914 г. гэта не мела для яго ранейшага значэння. У гэты час ужо з'явілася магчымасць рэалізацыі яго генеральнага ваенна-палітычнага плана.

Мы ўжо казалі пра яго асноўныя прынцыпы, аднак зноў прыгадаем іх, бо інакш немагчыма зразумець, здавалася б, нелагічныя дзеянні Пілсудскага. Такім чынам, планы Пілсудскага зыходзілі з наступных перадумоў: 1) расійскія планы не прадугледжваюць абароны тэрыторыі на левым беразе Віслы; 2) польскія фарміраванні будуць дзейнічаць на пярэдніх пазіцыях аўстрыйскай арміі і прасоўвацца за адступаючай расійскай арміяй; 3) уваход польскіх атрадаў у падрасійскую Польшчу выкліча масавы прыток добраахвотнікаў, таму па меры прасоўвання ў напрамку Варшавы іх колькасная сіла будзе павялічвацца; 4) уваход значных па колькасці польскіх атрадаў у Варшаву раней за войскі цэнтральнаеўрапейскіх дзяржаў дазволіць стварыць палітычную сітуацыю, з якой апошнія будуць вымушаны лічыцца.

3 жніўня ў кракаўскіх Алеандрах са слухачоў афіцэрскіх школ саюзаў і дружын было сфарміравана кадраве падраздзяленне пад камандаваннем Тадэвуша Каспшыцкага ў складзе 144 асоб. Пілсудскі звярнуўся з прамовай да жаўнераў: «3 гэтага моманту больш няма ні стральцоў, ні дружыннікаў. Усе тут сабраныя цяпер польскія жаўнеры. Я адмяняю ўсе адзнакі спецыяльных групавак. Адзіным вашым знакам ад гэтых пор ёсць белы арол. Аднак, пакуль вы не атрымаеце новы значок, я загадваю, каб вы памянліся паміж сабой вашымі старымі значкамі ў якасці сімвала поўнай згоды і братэрства, каторыя павінны панаваць сярод польскіх жаўнераў. Няхай стральцы прычэпяць да шапак бляшкі дружыннікаў, а ім аддадуць сваіх арлянят. Магчыма, у хуткім часе вы

10. «4) Таксама лічым сваім абавязкам яшчэ раз падкрэсліць велізарнае значэнне палітычных чыннікаў ва ўсёй нашай рабоце. Мы будзем вымушаны ўздываць гэтае пытанне і некай канкрэтызаваць яго на будучых сустрэчах па абмеркаванні нашага ўзаемадзеяння з Аўстрыяй, у прыватнасці, падчас яе патэнцыяльных сутычак з Расіяй. З нашага боку заўсёды будзе імкненне да дасягнення найбольшых магчымасцей у павелічэнні сваёй незалежнасці ў палітычным і ваенным сэнсе. Мы не думаем, што гэта хоць у нечым магло б супярэчыць інтарэсам Аўстрыі, бо, акрамя таго выпадку, калі вайна Аўстрыі з Расіяй вялася б менавіта за польскія рэгіёны, гэта заўсёды будзе спрыяць магутнаму ўздыму патрыятычных і паўстанцкіх пачуццяў, а праз гэта — максімальнаму выкарыстанню польскіх сіл для ваенных мэт; 5) Тут мы таксама павінны звярнуць увагу на вельмі далікатнае пытанне, а менавіта на пытанне грашовай дапамогі. Паколькі няма ўпэўненасці, што сродкі, якія збіраюцца ў польскім грамадстве на мэты ўзброенай барацьбы, хоць калі-небудзь змогуць утварыць дастатковы грашовы запас, неабходны для падрыхтоўкі вайны і яе распачынення, зразумела, што пытанне наяўнасці вялікай грашовай сумы надзвычай важнае для эфектыўнай падрыхтоўчай дзейнасці. Аднак мы не зможам вырашыць для сябе гэтае пытанне станоўча, нават калі б нам прапанавалі гэта, без канкрэтызацыі палітычнага боку пагаднення». Мемарыял захоўваецца ў: AAN. KTSSN. T. 58. Poz. 7. Мая публікацыя: Przegľad Historyczny. 1962. Nr 1. S. 142–163.

пойдзецце на поле бітвы, дзе, спадзяюся, знікне нават самы лёгкі цень адрозненняў паміж вамі. Жаўнеры! Вас напаткаў вялікі гонар, вы першымі пойдзецце ў Царства Польскае і пераступіце расійскую мяжу як перадавая калона польскага войска, якое ідзе змагацца за вызваленне бацькаўшчыны. Вы ўсе роўныя перад тымі ахвярамі, якія будзецце несці. Вы ўсе жаўнеры. Я не даю званняў, толькі загадваю найбольш дасведчаным сярод вас выконваць функцыі камандзіраў. Званні атрымаеце ў бітвах. Кожны з вас можа стаць афіцэрам, як і кожны афіцэр таксама можа зноў апусціцца да шарагоўца, што лепш няхай не здраеца. Я гляджу на вас як на людзей, з якіх павінна вырасці будучая польская армія, і віншую вас як першае кадраве падраздзяленне»¹¹.

Гэтая прамова ўтрымлівае некалькі важных момантаў, таму варта было працытаваць яе цалкам. Найперш абмен значкамі, які сімвалізуе перакрэслванне ранейшых падзелаў. Гэта быў досвед, які Пілсудскі вынес з перыяду сумеснага існавання дружын і саюзаў. Ён не хацеў паўтарыць ранейшую памылку. Але справа палягала не толькі ў гэтым. Ён разумеў, што калі гэтае кадраве падраздзяленне хоча стаць касцяком будучай польскай арміі, то павінна складацца з людзей, моцна звязаных між сабой. Гэтыя сувязі павінны былі ўсталявацца з дапамогай абмену значкамі, а таксама дзякуючы асабліваму стылю кіравання. Пілсудскі ствараў яго вельмі паслядоўна. Гэта своеасаблівая дэмакратыя, роўнасць шанцаў для ўсіх — такімі былі элементы гэтага стылю. Неўзабаве з'явіцца і іншыя характэрныя рысы, якія адрознівалі легіёны ад іншых, стваралі тут своеасаблівую атмасферу.

Наступныя два дні кадраве падраздзяленне чакала далейшых рашэнняў у Алеандрах. Ноччу 6 жніўня прагучала трывога. А палове на чацвёртую раіцы падраздзяленне выйшла з Кракава ў напрамку Сломнікаў і Мехава.

Пілсудскі заставаўся ў Кракаве. У той жа дзень адбылося пасяджэнне Камісіі канфедэраваных незалежніцкіх партый, на якім Пілсудскі заявіў: «1) У Варшаве створаны Нацыянальны ўрад, які патрабуе ад галоўнай камендатуры падпарадкавання. Будучы ўпэўненым у гэтых людзях, я прыняў рашэнне. Цяпер мы будзем вымушаны саборнічаць з прусакамі, хто хутчэй увайдзе ў Варшаву; 2) Ад ККНП патрабуюць дазволу да *fait accompli*»¹². Камісія аднагалосна надзяліла Пілсудскага паўнамоцтвамі прымаць ваенныя рашэнні, заявіла, што застаецца дзейнічаць, адначасова выказваючы гатоўнасць да найхутчэйшага пагаднення з Нацыянальным урадам, а таксама ўзяла на сябе абавязак цягам трох дзён захоўваць у таямніцы змест сустрэчы.

Васілеўскі ўспамінаў, што пасля гэтага сходу «мы апынуліся ў сваім вузкім коле ў кватэры Валерыя Славэка на вуліцы Дунаеўскага; першым даручэннем, якое я атрымаў ад каменданта, была прапанова напісаць зварот да Нацыянальнага ўрада, паставіць на ім пячатку з арлом і адпаведны надпіс. Калі першае не выклікала ніякіх цяжкасцей, то другое было справай нялёгкай. Зварот

11. Piłsudski J. Pisma... Т. 4. S. 7–8.

12. AAN. KTSSN. Sygn. IX.

быў напісаны і зацверджаны камендантам, потым ён быў патаемна надрукаваны ў “Народнай друкарні” на адмыслова падабранай паперы»¹³.

Гэты Нацыянальны ўрад ніколі не існаваў. Ад самага пачатку і да канца гэта была містыфікацыя Пілсудскага. Яна мела дваякую мэту. У першую чаргу дзеля таго, каб зброяная кампанія мела больш шырокі характар, чым была проста ініцыятывай Камісіі. Трэба таксама памятаць, што няўдачу пацярпелі перамовы як з львоўскім Цэнтральным нацыянальным камітэтам, так і з кракаўскімі кансерватарамі. Камісія ўспрымалася як сацыялістычны праект, а Пілсудскі хацеў пазбегнуць такой рэпутацыі ў ініцыяванай ім ваеннай кампаніі. Нацыянальны ўрад павінен быў надаць збройным дзеянням надпартыйны характар і адначасова, што таксама было важна, значна ўзняць аўтарытэт Пілсудскага.

Уся гэтая рызыкаўная гульня грунтавалася на дапушчэнні, што Царства Польскае з энтузіязмам прывітае ўваходзячыя польскія атрады, масава падмацоўваючы іх прытокамі добраахвотнікаў, і ў выніку ўдасца імкліва ўвайсці ў Варшаву. Так трэба разумець словы Пілсудскага на пасяджэнні Камісіі пра саперніцтва з Прусіяй. Ён лічыў, што калі польскай арміі пашчасціць увайсці ў Варшаву, то фіктыўны Нацыянальны ўрад стане рэальнасцю. Адсюль вынікала тая рэкамендацыя захоўваць сакрэтнасць цягам трох дзён. Справа была не толькі ў падрыхтоўцы звароту Нацыянальнага ўрада, але перадусім у часе, неабходным для адпраўкі з Галіцыі як мага большай колькасці стралечкай моладзі. Зразумела, Пілсудскі мусіў асцерагацца рэакцыі аўстрыйскай улады на абвясчэнне Нацыянальнага ўрада. Ён лічыў, што цягам трох дзён большасць стралечкіх атрадаў ужо будзе знаходзіцца на тэрыторыі Царства

13. Wasilewski L. Józef Piłsudski jakim Go znałem. Warszawa 1935. S. 129–130. Зварот меў наступны змест: «Палякі! У Варшаве створаны Нацыянальны ўрад. Абавязак усіх палякаў — салідарна згуртавацца пад яго ўладай. Камендантам польскіх узброеных сіл прызначаны гр. Юзаф Пілсудскі, распараджэннем якога ўсе павінны падпарадкоўвацца. Варшава, 3 жніўня. Нацыянальны ўрад. Прабіла выршальная гадзіна! Польшча перастала быць нявольніцай і сама хоча вырашаць свой лёс, сама хоча будаваць сваю будучыню, кідаючы на шалі падзей уласныя ўзброеныя сілы. Кадры польскай арміі ўвайшлі на зямлю Царства Польскага, займаючы яе для сапраўднага і адзінага гаспадара — польскага народа, які сваім потам і крывёй угнаіў і ўзбагаціў яе. Займаючы яе ад імя вышэйшай улады — Нацыянальнага ўрада, мы нясем усяму народу свабоду ад кайданоў, а для асобных слаёў умовы нармальнага развіцця. Сёння ўвесь народ павінен аб’яднацца ў адзіным лагеры пад кіраўніцтвам Нацыянальнага ўрада. Па-за ім застануцца толькі здраднікі, для якіх мы здолеем быць бязлітаснымі. Галоўны камендант Польскага войска Юзаф Пілсудскі». Зварот адправілі ў прэсу, але ён быў канфіскаваны цензурай. У Кракаве яго пачалі распаўсюджваць прыблізна 10 жніўня. Аднак рэакцыя была адваротнай ад той, якую задумваў Пілсудскі. Фармуліроўкі пра народ як пра адзінага гаспадара, пагроза ў апошняй фразе сталі прычынай таго, што і сам зварот, і ўся акцыя Пілсудскага былі ўспрыняты як спроба сацыялістаў захапіць уладу. Парадоксам стала тое, што спроба Пілсудскага затушаваць сацыялістычную рэпутацыю, а палітычных групавых заможных класаў — эндэкаў і кансерватараў — выступіць у ролі прадстаўнікоў агульнанацыянальных інтарэсаў была ўспрынята як свайго роду сацыялістычны пераварот. У выніку кола патэнцыйных саюзнікаў звужалася, а эндэкі і кансерватары мабілізаваліся, каб супрацьстаяць дзеянням Пілсудскага.

Польскага ў авангардзе аўстрыйскай арміі, а калі аўстрыйскую ўладу паставіць перад здзейсненым фактам, гэта не будзе мець небяспечных наступстваў. Пілсудскага ў яго прагнозах, несумненна, пераконвала рэакцыя польскай грамадскасці ў Галіцыі, у прыватнасці, у Кракаве, на пачатак еўрапейскай вайны. Амаль ва ўсіх успамінах падкрэсліваецца велізарны патрыятычны энтузіязм у першыя дні ваеннага супрацьборства. Вайна паміж захопнікамі, на якую маліліся пакаленні палякаў, стала фактам. Уся традыцыя польскай рамантычнай літаратуры, магутны ўплыў Выспанскага і «Маладой Польшчы», мара «выбіцца палякам на незалежнасць» — усё гэта выбухнула ў тыя жнівеньскія дні. Кракаў агарнуў нейкі патрыятычны амок. «Горад, — як пісаў Дашынскі, — калаціўся ў радаснай ліхаманцы. Прыгадваліся выдатныя словы Міцкевіча пра вясну 1812 г. Я некалькі дзён хадзіў у нейкім зачараваным душэўным шчасці, з верай у сэрцы, што ўсе мары жыцця цяпер гатовы здзейсніцца»¹⁴.

Той, хто яшчэ зусім нядаўна з іроніяй ці нават з антыпатыяй ставіўся да стралецкай моладзі, цяпер рабіўся заўзятым прыхільнікам польскага збройнага чыну. У тыя дні не задумваліся над рэальнасцю польскага руху, над яго перспектывамі і палітычным сэнсам. Гэтыя роздумы пачнуцца неўзабаве, у першыя ж дні жніўня цалкам панавала атмасфера эйфарыі. Фелікс Кон, выдатны дзеяч ППС-лявіцы, абвясціў пра сваё далучэнне да акцыі Пілсудскага. Гэта якраз сведчанне тых настрояў, які ахапілі Кракаў.

Маладыя хлопцы, якія на досвітку 6 жніўня выходзілі з Алеандраў і ў наступныя дні згуртаванымі атрадамі накіроўваліся ў Царства Польскае, перажывалі патрыятычны ўздым яшчэ мацней. Гады падрыхтоўкі, гады гульні ў войска нарэшце знайшлі пацвярджэнне свайго сэнсу. Менавіта ім было дадзена рэалізаваць польскую мару пра незалежнасць. Яны былі ўзброеныя, за выключэннем кадравага падраздзялення, састарэлымі адназараднымі вінтоўкамі сістэмы Вэрндэля, фактычна не мелі абмундзіравання, будучыя ўланы неслі сёдлы на сабе, таму што коней намерваліся здабыць на тэрыторыі Царства Польскага. Аднак усё гэта было драбязой у параўнанні з пачуццём місіі, якую даверыла ім Гісторыя.

Тым мацнейшым і вастрэйшым быў шок пасля таго, як яны ўвайшлі ў Царства Польскае. Пра стаўленне тутэйшага насельніцтва Пілсудскі казаў 19 жніўня ў размове з Сакальніцкім: «Расійская мабілізацыя прайшла паспяхова; яшчэ цяпер з тых тэрыторый, праз каторыя мы праходзілі, людзі ўцякалі да сваіх, да расійскага войска. Вялікія маэнткі цалкам варожыя; у вёсках пануе забабонны страх і прывязанасць да існуючага ладу і бізуна. Колькі дзён таму мы ўваходзілі ў адну з вёсак пад Кельцамі. На вуліцах пуста; вокны і дзверы дамоў пазабіваныя дошкамі; ні чалавека, ні скаціны, ні куры; уся вёска папросту пасля першай погаласкі пра наш прыход закрылася і была перад намі нібы мярцвяк. Камандзір падраздзялення, узрушаны гэтым відовішчам, загадаў адбіць першыя вароты; усе былі цэлыя і здаровыя, пры маёмасці, толькі

14. Daszyński I. Pamiętniki. T. 2. S. 161.

што хаваліся ад палякаў; тады было зроблена выключэнне, і калі паўсюль плацілі за пастаўкі, то тут было загадана забраць усё»¹⁵.

Ёсць шмат сведчанняў пра непрыязь у Царстве Польскім да атрадаў Пілсудскага. Зрэшты, рэакцыя стральцоў была нашмат больш жорсткай, чым распавядаў Сакальніцкаму Пілсудскі. Дастаткова толькі прагледзець данясенні аўстрыйцаў. З іх вынікае, што атрады Пілсудскага шырока ўжывалі рэквізіцыю харчавання і коней, прымушалі здымаць царскіх арлоў і расійскія надпісы, а тых, хто супраціўляўся ці не жадаў гэтага рабіць, — збівалі.

Планы Пілсудскага разваліліся. Царства Польскае не выканалі ўскладзеных на яго спадзяванняў, не даставіла добраахвотнікаў. Кадравыя падраздзяленні заставаліся кадравымі падраздзяленнямі — не разрасталіся ў армію. Таксама не спраўдзіўся і план хуткага марша на Варшаву. Расія не збіралася аддаваць без барацьбы левабярэжную частку Царства Польскага, а тым больш яго сталіцу. Царская армія рыхтавала наступ у напрамку Львоў–Кракаў, і, натуральна, у гэтай сітуацыі яна не магла пакідаць адкрытым свой правы фланг. Варшава была важным чыгуначным вузлом (акрамя ўсіх іншых яе функцый), які ў расійскіх планах адыгрываў надзвычай значную ролю. Атрады Пілсудскага ледзь дайшлі да Кельцаў, а ў хуткім часе іх выціснулі і адтуль.

Два асноўныя палажэнні, на якіх будаваліся планы Пілсудскага, аказаліся памылковымі. Гэта стала відавочным ужо праз некалькі дзён пасля 6 жніўня не толькі для Пілсудскага, але і для аўстрыйскіх улад. З іх пункта гледжання ўся гэтая кампанія страціла ўсялякі сэнс. Насуперак запэўніванням і абяцанням групой Пілсудскага паўстанне на тэрыторыі Царства Польскага не пачалося, не атрымалася перашкодзіць мабілізацыі ў расійскую армію, не было здзейснена ніякіх дыверсій. Стралецкія атрады засталіся нешматлікай, па сутнасці нязначнай групай, якая толькі стварала клопат мясцовым ваенным уладам.

Аднак справа палягала не толькі ў гэтым. Ініцыятыва Пілсудскага з'яўлялася пэўным палітычным фактам. Згода на арганізацыю польскіх фарміраванняў (між іншым польскае абмундзіраванне, польская камендатура) мела сэнс у якасці цаны за паўстанне ў Царстве Польскім ці прынамсі за масавы прыток добраахвотнікаў. Калі гэтага не адбылося, сітуацыя для цэнтральнай улады ў Вене пачынала рабіцца ўсё больш нязручнай — польская карта разыгрывалася без ніякай карысці. У дадатак следам за стралецкімі атрадамі на тэрыторыю Царства Польскага заязджалі дзеячы ППСД, якія стваралі вайсковыя камісарыяты Нацыянальнага ўрада. Гэта павінна было выклікаць занепакоенасць аўстрыйскіх улад.

Было прынята рашэнне ліквідаваць стралецкую роту. 10 жніўня капітан Рыбак паведаміў Славэку пра свой перавод на фронт, польскімі справамі цяпер павінен быў займацца падпалкоўнік Новак. На наступны дзень Сікорскі склаў даклад для Галоўнай камендатуры аўстрыйскай арміі ў справе стварэння польскіх легіёнаў. У ім ён тлумачыў, чаму ў Царстве Польскім не пачалося

15. Sokolnicki M. Rok czternasty. S. 208.

паўстанне, усю віну спісваючы на аўстрыйскія ўлады. Ён патрабаваў стварэння ў Галіцыі Польскага добраахвотніцкага корпусу, які падпарадкоўваўся непасрэдна Галоўнай камендатуры. Палітычнай апорай павінен быў стаць вярхоўны польскі орган на падставе пагаднення ККПН і кансерватараў.

12 жніўня Пілсудскага выклікаў падпалкоўнік Новак. Размова адбылася ў Кракаве вечарам. У цэлым добра інфармаваны Канстанцін Сракоўскі сцвярджае, што «ваенныя аўстрыйскія ўлады раптам паставілі Пілсудскаму ўльтыматум, жадаючы ад яго, каб цягам дваццаці чатырох гадзін ён прыняў рашэнне або аб роспуску стралецкіх атрадаў, або аб іх уключэнні ў найбліжэйшае фарміраванне «ландштурму», прычым яго камендант пераняў бы ўсе кіроўныя абавязкі. Стральцы павінны былі насіць чорна-жоўтыя павязкі і скласці прысёгу, прадпісаную для аўстрыйскага войска»¹⁶.

Гэта было поўнае паражэнне Пілсудскага. Няма нічога дзіўнага ў яго словах, што ён стрэліць сабе ў лоб, калі аўстрыйскія рашэнні будуць ажыццёўленыя. Руйнаваліся ўсе планы, атрымлівалася, што гады падрыхтоўкі прайшлі марна.

Як піша Сракоўскі, «сабраныя ў Енджэёве Пілсудскі, Сікорскі, Сасноўскі і (замест Янушайціса) Норвід ліхаманкава раіліся ў пошуках выйсця з гэтай сітуацыі. Былі рэалізаваны адчайныя спробы адначасова ў двух напрамках: атрымаць падаўжэнне пастаўленага дваццацічатырохгадзіннага тэрміну, а таксама падагнаць партыйнае кіраўніцтва кракаўскіх кансерватараў і дэмакратаў да як мага хутчэйшага рашэння [...]»¹⁷. Ад аўстрыйскіх ваенных улад удалося атрымаць адтэрміноўку на тры дні.

У палітычных пытаннях вялікую ролю адыграла ККПН. Яе задачай было давесці да пагаднення кансерватараў і дэмакратаў у мэтах стварэння больш шырокага палітычнага прадстаўніцтва і адначасова, на што звяртае ўвагу Генрык Яблонскі, атрымання як мага большай самастойнасці «для Пілсудскага, што дазволіла б яму адыграць большую ролю, чым пры звычайным падпарадкаванні стралецкіх атрадаў ВНК у выглядзе аўстрыйскіх легіёнаў. З прычыны адсутнасці падтрымкі з боку якой-кольвек больш-менш масавай арганізацыі ў Царстве Польскім для Пілсудскага і яго людзей гэта была адзіная магчымасць утрымацца на паверхні»¹⁸.

У першую чаргу трэба было стварыць перакананне ў поспехах акцыі Пілсудскага. У прэсе пачала з'яўляцца інфармацыя — зрэшты, цалкам фальшывая — пра пераможныя сутычкі з расійскімі атрадамі. 13 жніўня ў вячэрнім выпуску «Напшуд» з'явілася паведамленне стралецкіх саюзаў. У ім сцвярджалася, што насельніцтва Царства Польскага спачатку сустрэла польскія атрады холадна, што было вынікам прапаганды адступаючых расійскіх войск. Але гэта пра-

16. Srokowski K. NKN. Zarys historii Naczelnego Komitetu Narodowego. Kraków, 1923. S. 115. Сракоўскі падае, што гэты ўльтыматум Пілсудскаму быў прадстаўлены 13 жніўня. Гэта адбылося днём раней, бо 13 жніўня Пілсудскі ўжо не сустракаўся з падпалкоўнікам Новакам і ранкам выехаў у Кракаў.

17. Ibid. S. 116.

18. Jabłoński H. Polityka PPS w czasie wojny 1914–1918. Warszawa, 1958. S. 86.

цягвалася нядоўга. Хутка нягодніцкія чуткі перасталі дзейнічаць на сялян, якія пераконваліся, што перад імі кадры польскага войска [у арыгінале падкрэслена. — А. Г.], якія нясуць ім брацкую свабоду. Змяніўся настрой, і захапленне разам са шчырым энтузіязмам раслі з кожнай гадзінай. Хутка пачалі атрымліваць жыллё, правіант, фурманкі. Сяляне масава пачалі запісвацца ў шэрагі [падкрэслена у арыгінале. — А. Г.]»

Праўдзівым быў толькі пачатак гэтых звестак, у якім казалася пра прыхалодныя настроі жыхароў Царства Польскага. Рэшта – звычайная хлусня. Але выявіцца яна магла толькі пазней, праз некалькі дзён, у дадзены ж момант яна прыдалася. Калі прагледзець матэрыялы пра палітычныя размовы і нарады, якія праводзіліся ў Кракаве ў сярэдзіне жніўня, можна ўбачыць выразную лінію Камісіі канфедэраваных незалежніцкіх партый, якая зводзілася да таго, каб любым коштам здабыць як мага лепшую пазіцыю ў перамовах і атрымаць аптымальныя палітычныя ўмовы для Пілсудскага.

Аднак у Камісіі не было адзінства ў меркаваннях. Частка яе актывістаў паверыла ў версію пра поспехі Пілсудскага і з недаверам ставілася да ідэі стварэння шырэйшай палітычнай арганізацыі. Яны верылі ў існаванне Нацыянальнага ўрада і не маглі зразумець, навошта Камісія павінна аб'ядноўвацца з партыямі, якія яе не прызнаюць. Гэта стварала пэўныя складанасці для Слівінскага і Сакальніцкага, якія ведалі, што пагадненне з кансерватарамі і дэмакратамі з'яўляецца адзіным выйсцем, каб пазбегнуць поўнага палітычнага паражэння.

Кансерватары і дэмакраты таксама шукалі, як звязаць сябе з ініцыятывамі Пілсудскага. Яны разумелі, што калі заставацца ўбакі і надалей, то можна страціць уплыў у Галіцыі, а ў асаблівасці права рэпрэзентаваць у Вене прааўстрыйскую арыентацыю. Таксама яны былі занепакоеныя стварэннем Пілсудскім на занятых тэрыторыях Царства Польскага зародкаў органаў кіравання.

9 жніўня Юліюш Леа арганізаваў палітычную нараду кансерватараў і дэмакратаў. Ухвалу не прынялі, але, як сцвярджае Сракоўскі, «высновы прамоўцаў не пакідалі сумненняў, што ўсе яны прызнаюць неабходнасць палітычнай і арганізацыйнай дзейнасці ў напрамку, прадвызначаным выступленнем стралецкіх атрадаў, а ініцыятыву ў гэтым чакаюць ад старшыні Польскага кола». Назаўтра Леа выехаў у Вену. Ён вярнуўся вечарам 13 жніўня з рашэннем арганізаваць польскія легіёны і ўстанавіць палітычнае пагадненне паміж усімі галіцыйскімі партыямі.

Насуперак уяўленням, гэта было не вельмі складана, бо галіцыйскія эндэкі таксама схіляліся да перамоў. Будучая кааліцыя кансерватараў, дэмакратаў і Камісіі канфедэраваных незалежніцкіх партый магла прывесці да поўнай ліквідацыі палітычнага уплыву Цэнтральнага нацыянальнага камітэта. Яго лідары добра разумелі, што не змогуць канкураваць з кансерватарамі на грунце венскіх рашэнняў. Таму ЦНК прыняў рашэнне ўдзельнічаць у падрыхтоўцы сумеснай палітычнай арганізацыі, адначасова прыкладаючы намаганні максімальна аслабіць у ёй пазіцыі Камісіі.

У выніку ўсе галоўныя палітычныя асяродкі ў Галіцыі прынялі, кожны з розных прычын і з рознымі спадзяваннямі, ідэю пагаднення і стварэння агульнага палітычнага прадстаўніцтва.

Апоўдні 15 жніўня адбылося пасяджэнне, у якім ад ККПН прынялі ўдзел Ігнацы Дашынскі, Гіпаліт Слівінскі, Уладзіслаў Сікорскі, Станіслаў Кот, Гэлена Радлінская і Міхал Сакальніцкі. Ад Сеймавага кола прысутнічалі, сярод іншых, Юліюш Леа, Уладзіслаў Леапольд Яворскі, Здзіслаў Тарноўскі, Леон Пінінскі, Анджэй Любамірскі, Ігнат Роснэр, Анджэй Срэдняўскі. ЦНК прадстаўлялі Тадэвуш Ценскі, Эдвард Дубановіч і Станіслаў Стронскі. Была створана камісія па распрацоўцы звароту і арганізацыйных прынцыпаў агульнага палітычнага прадстаўніцтва.

У той жа час адбылася сакрэтная нарада, у якой з боку кансерватараў удзельнічалі Яворскі, Стажэўскі і Роснэр, а з боку Камісіі — Дашынскі, Сакальніцкі і Сікорскі. Прадстаўнікі ККНП пагадзіліся адмовіцца ад ідэі Нацыянальнага ўрада, распусціць Польскі вайсковы скарб і ККНП, у рэшце рэшт, пагадзіліся на тое, што будучая структура абмяжуе сваю дзейнасць выключна тэрыторыяй Галіцыі. Яны дамагаліся толькі аднаго — захаваць пазіцыі Пілсудскага.

Гэтая нарада мела вялікае значэнне. Зрэшты, не столькі праз прынятыя на ёй рашэнні, колькі праз тое, што на ёй былі закладзены пачаткі цеснага палітычнага саюза паміж кансерватарамі і групой Пілсудскага. Асаблівае значэнне гэты хаўрус меў для Пілсудскага. Кансерватары стваралі важны фундамент для яго дзейнасці, зноў заснаваны на галіцыйскім грунце. Гэта будзе істотным фактарам у палітычных захадах Пілсудскага цягам двух бліжэйшых гадоў. Акрамя таго, пагадненне з кансерватарамі затушоўвала нявыгадную для яго рэпутацыю сацыялістычнага дзеяча. Гэта было свайго кшталту сведчанне палітычнай лаяльнасці ў дачыненні да Пілсудскага з боку прадстаўнікоў заможных класаў Галіцыі.

16 жніўня адбылося пасяджэнне Сеймавага кола з удзелам прадстаўнікоў ККНП і ЦКН. Аднагалосна было прынята рашэнне стварыць Вярхоўны нацыянальны камітэт (ВНК) як найвышэйшую інстанцыю ў сферы ваеннага фінансавага і палітычнага забеспячэння дзейнасці польскіх узброеных сіл. Таксама было абвешчана пра стварэнне двух польскіх легіёнаў, па адным у Заходняй і Усходняй Галіцыі.

Узнікла арганізацыя, створаная на падставе пагаднення паміж усімі галіцыйскімі партыямі. Яна стала вынікам кампрамісу, які спарадзіла надзвычайная сітуацыя, што склалася ў сярэдзіне жніўня 1914 г. Гэтая сітуацыя пачала мяняцца ўжо праз некалькі тыдняў пасля стварэння ВНК. Таму жыццё Камітэта ў форме, зацверджанай 16 жніўня, было кароткім.

Узнікненне ВНК і згода аўстрыйскіх улад на арганізацыю легіёнаў уратавалі Пілсудскага. Праўда, заходні легіён узначаліў генерал Раймунд Бачынскі, а Пілсудскі стаў толькі камандзірам першага палка, але ў параўнанні з пагрозай поўнага палітычнага паражэння гэта быў поспех.

22 жніўня Пілсудскі выдаў у Кельцах загад, які паведамляў пра стварэнне Вярхоўнага нацыянальнага камітэта. Вельмі красамоўнымі з’яўляюцца некаторыя акцэнтны гэтага дакумента, перадусім сцвярджэнне, што менавіта стралецкі рывок прывёў да стварэння ВНК і легіёнаў. Пілсудскі пісаў: «Было неабходна, каб самыя адважныя, самыя энергічныя ўзялі на сябе адказнасць, ініцыятыву кінуць іскру ў порах. Вы кінулі гэтую іскру, даўшы прыклад іншым, як лідары польскага народа ў барацьбе за незалежнасць айчыны»¹⁹. Гэтыя фармулёўкі стануць асновай прапагандысцкіх ідэй Пілсудскага — як для ўнутранага, так і для знешняга карыстання.

Пра пагрозу ліквідацыі, якая навісла над стралецкімі атрадамі, ведалі толькі нямногія з самага блізкага атачэння Пілсудскага. Але і так развіццё падзей для стралецкіх мас было незразумелым. Шок, выкліканы абьякавасцю і непрыхільнасцю жыхароў Царства Польскага да стралецкіх атрадаў, пакінуў глыбокі след у псіхіцы моладзі. Мары разваліліся, падарвалася вера ў мэтазгоднасць уласных дзеянняў. Шляхетныя юнацкія памкненні, гатоўнасць скласці высокую ахвяру сутыкнуліся з холадам і недаверам.

Гэта мела розныя наступствы. Несумненна, паскорыліся інтэграцыйныя працэсы сярод стральцоў, сцерліся існуючыя падзелы. Іх пачало аб’ядноўваць не толькі пачуццё пакінутасці, пачуццё місіі. «Марш I брыгады» узнік пазней, але ён перадае настрой, які нарадзіўся ў жніўні 1914 г. Вось апошняя страфа «Марша», якая, зрэшты, у міжваеннае дваццацігоддзе была пазбаўлена радыкальнага заканчэння:

*Nie chcemy już od was uznania,
Ni waszych słów, ni waszych łez.
Skończyły się dni kołatania
Do waszych serc – jebał was pies!*

Нараджалася атмасфера пагарды да тых, хто «крычаў, што мы адурэлі, не верылі нам, што хацець — гэта магчы», атмасфера пагарды да грамадства, да ўласнага народа. Сярод легіянераў нараджалася перакананне, што толькі яны маюць рацыю. Насуперак усім, насуперак разважнасці. Яны не разумелі нюансаў палітыкі. Не разумелі, чаму яны як жаўнеры Нацыянальнага ўрада павінны падпарадкоўвацца Вярхоўнаму нацыянальнаму камітэту, чаму яны павінны даваць прысягу аўстрыйскаму імператару, нават калі да яго тытулаў і дададзены тытул караля Польшчы. Але яны і не жадалі гэтага разумець. «Камендант ведае, што робіць», — гэта вырашала ўсе праблемы.

Бязмежны давер да Пілсудскага, культ правадыра былі для гэтых стралецкіх мас, а пазней для I брыгады, важным кампенсатыўным чыннікам. Яго асоба ў пэўным сэнсе замяняла палітычную праграму. У асобе каменданта адбывалася персаніфікацыя ідэі барацьбы за незалежнасць. Інтэрніраваныя

19. Piłsudski J. Pisma... T. 4. S. 10.

Ў Беньямінаве афіцэры легіёнаў пазней пісалі ў лісце да Рэгенцкай рады: «У той час адзінай легальнай уладай, уладай польскай быў камендант Юзаф Пілсудскі. Войска падпарадкоўвалася яго загадам з абсалютнай дысцыплінай, без найменшых парушэнняў. Правіла жалезнай жаўнерскай дысцыпліны панавала без агаворак. Увесь цяжар барацьбы за незалежнасць войска нясе сам Юзаф Пілсудскі, войска ж нясе толькі ваенную службу»²⁰.

Культ правадыра, які вызваляў падпарадкаваных яму людзей ад адказнасці і маральных клопатаў, — тыповая з’ява для любых вайсковых згрупаванняў, асабліва ў перыяд вайны. Але ў выпадку стралецкіх атрадаў, ці пазней І брыгады, гэтую з’яву ўзмацняла адрознасць сітуацыі. Адсутнасць уласнай дзяржавы, адсутнасць палітычнай базы, антыпатыя грамадства, немагчымасць парушэння саюза з захопнікамі — гэта былі чыннікі, якія ўзмацнялі культ каменданта. Жыццё прыносіла дзясяткі пытанняў, на якія маладым людзям цяжка было б знайсці адказы. Яны і не спрабавалі іх шукаць, бо мелі ключ да разумення рэчаіснасці: «Камендант ведае, што робіць». Такія адносіны дазвалялі ператрываць чарговыя палітычныя крызісы, дазвалялі без супраціву падпарадкоўвацца зменлівым загадам. Падзеі найбліжэйшых гадоў не пашкадуюць празмерных псіхічных нагрузак для гэтых людзей. Яны здоліваюць вытрымаць іх менавіта дзякуючы такой пазіцыі.

Але платай за гэта было адмаўленне ад самастойнага мыслення. Наколькі высокай была гэтая цана, легіянерскія масы адчуюць пазней, калі ў дні цяжкіх рашэнняў ім будзе не хапаць каменданта, зняволенага ў Магдэбургу.

Гэты працэс фарміравання культу каменданта падтрымліваўся і самім Пілсудскім. Ён належным чынам ацэньваў карысць гэткага стану рэчаў. Ад самага пачатку ў яго не было намеру суадносіць сябе з Вярхоўным нацыянальным камітэтам. Стварэнне ВНК уратавала Пілсудскага ад паражэння, але ён не лічыў гэта аптымальным вырашэннем праблемы. Пілсудскі адразу пачаў праводзіць уласную палітычную гульню, узяўся за стварэнне Польскай нацыянальнай арганізацыі і пошукі пагаднення з немцамі.

Для гэтай дзейнасці патрабаваліся адпаведныя сілы, адпаведная пазіцыя. Гэта Пілсудскі атрымліваў ад падпарадкаваных яму вайсковых атрадаў. Яны мелі не столькі баявую каштоўнасць (у параўнанні з мільённымі арміямі некалькі тысяч слаба навучаных і кепска ўзброеных маладых людзей, зразумела, не браліся ў разлік), колькі палітычную. Пілсудскі паступова выбудоўваў пачуццё адасобленасці ў падпарадкаваных яму атрадах, развіваў, калі ўжыць яго пазнейшае акрэсленне, своеасаблівае «гета легіёнаў». Асабліва выразна гэта можна ўбачыць на прыкладзе І брыгады. Па меры таго як міналі гады, яна стварала свой уласны жыццёвы стыль і нормы паводзін. З часам яна стала закрытай супольнасцю з уласнай іерархіяй каштоўнасцей.

Гэтую супольнасць стваралі людзі з рознымі характарамі, з рознымі інтэлектуальнымі і маральнымі здольнасцямі. Узначальвалі яе інтэлігенты, якіх

20. Sławoj-Składkowski F. Beniaminów 1917–1918. Warszawa, 1935. S. 206.

была большасць сярод асабістага складу брыгады. У палітычным сэнсе ідэя легіёнаў — назавём гэта так — была бліжэй да неакрэсленай незалежнай ідэі, але з выразнай радыкальнай афарбоўкай. Гэта быў своеасаблівы сімбіёз сацыялістычнай і рамантычнай традыцыі. Менавіта гэты радыкалізм I брыгады, які спалучаў сацыялістычнае мінулае з маляўнічай рамантычнай і шляхецкай традыцыяй, надаваў ёй асаблівы характар, спецыфічны рамантычны каларыт. Такі палітычны стан на эмацыянальным грунце быў нетрывалым. З цягам часу мала што застанецца ад мары пра шклянныя дамы, пра Польшчу сацыяльнай справядлівасці.

Аднак так выглядала пазнейшая эвалюцыя, хоць яе карані можна знайсці ўжо на першым этапе вайны, напрыклад, ва ўпэўненасці ў сваёй вышэйшасці над рэштай грамадства, у своеасаблівым месіянстве. А ў першую чаргу, на што ў далейшым звяртаў увагу Генрык Яблонскі, у інтэлігенцкім характары I брыгады. Паводле яго, прычына папулярнасці I брыгады «заклучалася і ў тым, што свядома ці несвядома гэтае дзіўнае стварэнне нашай гісторыі XIX і XX стст., г. зн. польская інтэлігенцыя, перажывала ў I брыгадзе свой гераічны час. Там знаходзілі выхад яе мроі пра ўласную дзяржаву і пра сваю ролю ў гэтай дзяржаве, там яна марыла наяве пра веліч і славу, пра нейкую нерэальную Польшчу, без межаў і асновы, створаную з патрыятычных мрояў, абапертых на мастацтве і літаратуры, якія амаль нічым не былі звязаны з жыццём шырокіх слаёў насельніцтва»²¹.

У першыя дні верасня Пілсудскі даручыў Ёдку і Сакальніцкаму стварыць на тэрыторыі Царства Польскага, захопленай цэнтральнаеўрапейскімі дзяржавамі, Польскую нацыянальную арганізацыю (ПНА). Яна павінна была стаць палітычным інструментам для барацьбы з Вярхоўным нацыянальным камітэтам, які абмежаваў сваю дзейнасць толькі тэрыторыяй у складзе Аўстра-Венгрыі. Менавіта праз ПНА Пілсудскі меў намер уступіць у кантакт з Германіяй.

Стварэнне ПНА таксама было выклікана неабходнасцю і вынікала з пазіцыі аўстрыйскіх улад па ліквідацыі ваенных камісарыятаў Нацыянальнага ўрада. ПНА павінна была пераняць функцыю стварэння адміністрацыйнага апарату ўлады. У дзейнасць ПНА ўключыліся найлепшыя прадстаўнікі групойкі Пілсудскага, якія апошнім часам былі звязаны з ККНП. 14 верасня на сходзе ў Славэка Сакальніцкі абвясціў пра ідэю накіравання дэлегацыі на перамовы ў Берлін і ў штаб Гіндэнбурга. Рашэнне тады яшчэ не было прынята. У наступныя дні адбыліся пасяджэнні ў больш вузкім коле. У іх прымалі ўдзел, апрача Міхала Сакальніцкага, Уладзіслаў Сікорскі, Артур Слівінскі і Станіслаў Даўнаровіч.

Гэтыя пасяджэнні адбываліся ва ўмовах адступлення аўстрыйскай арміі на паўднёвым фланзе ўсходняга фронту. У той жа час на поўначы нямецкія войскі атрымлівалі бліскучыя поспехі. Як згадвае Сакальніцкі: «Сікорскі раскрыў перад намі карціну: блізка пройгрыш аўстрыйцаў, небяспека, у якой мы знахо-

21. Jabłoński H. Z dziejów obozu legionowo-peowiackiego // Dzieje Najnowsze. 1947. T. 1. S. 47.

дзімся ў Галіцыі, у той жа час новыя перспектывы і магчымасці на нямецкім баку пры перамозе Гіндэнбурга»²².

Да прыняцця рашэння падштурхнулі дзве акалічнасці: утварэнне немцамі на акупаванай тэрыторыі Царства Польскага ўласных органаў кіравання, а таксама весткі, якія паходзілі нібыта ад Войцеха Карфанта і Багдана Гутэн-Чапскага, што палітычныя колы Берліна былі схільны распачаць палітычныя перамовы з палякамі. Было вырашана, што Ёдка і Сікорскі паедуць у Берлін, Сакальніцкі — у штаб Гіндэнбурга, а Даўнаровіч праз Швецыю і Фінляндыю пранікне ў тую частку Царства Польскага, якая знаходзіцца ў расійскіх руках.

Сакальніцкі да Гіндэнбурга не дабраўся. Ёдка і Сікорскі звязаліся ў Берліне з Карфанта і разам з ім праводзілі перамовы з немцамі. Аднак гэта былі кантакты на вельмі нізкім узроўні, якія не прынеслі ніякіх вынікаў. Па ўсіх канкрэтных і актуальных пытаннях нямецкія суразмоўцы адсылалі палякаў да камандавання 9-й арміі. Затое вельмі ахвотна гаварылі пра перспектывы на будучыню. Яны разгортвалі перад дэлегацыяй карціну стварэння пасля пераможнай вайны незалежнай польскай дзяржавы, цесна звязанай з Траістым саюзам, — у межах Царства Польскага, з вялікай часткай Літвы, Падолля і з выходам да мора праз Курляндыю. Але ўсё гэта, паўтोरным, было планамі на далёкую будучыню. Яны выканалі сваю задачу, зацікавіўшы польскіх прадстаўнікоў. Аднак у цэлым місія Ёдкі і Сікорскага скончылася фіяска.

Яны вярнуліся ў Кракаў, дзе шукалі кантакту з палітычным рэфэрэнтам камандавання 9-й арміі капітанам Людэрсам. Першыя перамовы Ёдкі і Сакальніцкага, які замяніў Сікорскага, адбыліся 30 верасня. Людэрс прапанаваў супрацоўніцтва ў разведвальнай дзейнасці. На наступны дзень Ёдка і Сакальніцкі выпадкова сустрэлі на прыступках біскупскага палаца ў Кельцах генерала Эрыха Людэндорфа. Сакальніцкі піша: «Тут, проста на прыступках, адбылася мая адзіная з ім кароткая размова. Ён нават не даў нам сказаць і аднаго слова: “Ах, гэта панове палякі... Так, я ведаю пра гэта, усё ведаю... Панове маюць намер ствараць польскае войска... Ну, гэта вельмі добра, вельмі трэба... Але трэба пазбягаць беспарадку, мы не можам дапусціць ніякіх хваляванняў; каб стварыць армію, каб навучыць новы людскі матэрыял, неабходна не менш за шэсць месяцаў, а да гэтага моманту мы скончым (*und bis dann sind wir fertig*)... Ну, але ёсць іншая вобласць, панове маюць сувязі, верагодна, панове маюць структуры ў Варшаве і далей... нам патрэбны дакладныя звесткі пра непрыяцеля, акрамя таго, там ёсць чыгунка, ёсць чыгуначныя масты... было б вельмі добра ўзарваць масты ў расійскім тыле... панове могуць быць незвычайна карыснымі... гэта можа дапамагчы нямецкай арміі... Ну, але ў мяне няма часу, капітан Людэрс ведае мае загады, ён правядзе паноў да палкоўніка, панове дакладна прадставяць яму гэта, ён паведаміць нашы прапановы, жадаю спехавы, да пабачэння”»²³.

22. Sokolnicki M. Rok czternasty. S. 238.

23. Ibid. S. 247. Пропускі ў тэксце Сакальніцкага. У матэрыялах ПНА, якія захоўваюцца ў Архіве

Гэтым палкоўнікам аказаўся кватармайстар 9-й арміі фон Заўбэрцвайг. Гэта з ім прадстаўнікі ПНА заключылі дамову, якая вызначала статус арганізацыі і давала ёй права вербаваць і ўключаць новых наймітаў у шэрагі польскіх легіёнаў. Праз некалькі дзён, 10 кастрычніка, з немцамі была заключана другая дамова, звязаная з чаканым заняццем імі Варшавы. Згодна з ёй, ПНА магла ўдзельнічаць у баях за Варшаву сіламі аднаго батальёна пяхоты (500 чалавек) і аднаго кавалерыйскага эскадрона (160 чалавек) з абавязкам, што ўзамен будзе весці рэгулярную разведвальную службу, распачне ў Варшаве актыўную пранямецкую прапаганду і абароніць варшаўскія масты ад выбухаў.

Пілсудскі не прыняў гэтай прапановы і збіраўся дамагацца згоды на тое, каб пайсці на Варшаву ўсім легіёнам. Нямецкія штабісты адкінулі гэтую ідэю, верагодна, не жадаючы раздражняць аўстрыйцаў, а таксама стварыць наплыў вялікай колькасці легіянераў у Варшаву. Зрэшты, спрэчка ў хуткім часе скончылася з-за спынення нямецкага наступлення.

Польская нацыянальная арганізацыя развівалася слаба. Яна не здолела атрымаць шырокай падтрымкі, а недавер да нямецкай акупацыі адбіваўся на стаўленні насельніцтва да ПНА. Жорсткасць немцаў, гучная справа знішчэння Каліша пацвярджалі найгоршыя асцярогі. Аказалася, што палітычны ўплыў ППС, якая складала асноўную апору ПНА, на тэрыторыі Дамброўскага басейна быў мінімальны.

Такім чынам, ПНА яшчэ фактычна не выйшла са стадыі ўтварэння, а ўжо трэба было прымаць рашэнне наконт яе роспуску. Нямецкія ўлады ў сувязі са спыненнем наступлення і сціплымі вынікамі разведвальнай дзейнасці ПНА захоўвалі выразную дыстанцыю ў пытанні далейшага супрацоўніцтва.

У гэтай сітуацыі кіраўніцтва ПНА вырашыла распачаць размовы з ВНК. Ён перажываў цяжкія часіны, выкліканыя расколам. Калі ВНК ствараўся, былі сфарміраваны дзве секцыі: заходняя і ўсходняя, якія павінны былі стаць палітычнай базай для стварэння заходняга і ўсходняга легіёнаў. Ва ўсходняй секцыі вырашальную ролю адыгрывалі галіцыйскія эндэкі ў хаўрусе з цэнтрам і ўсходнегаліцыйскімі кансерватарамі. Яны ўвайшлі ў склад ВНК, асцерагаючыся палітычнай ізаляцыі, але ад самага пачатку займаліся ўласнай гульнёй. У першую чаргу яны стараліся перашкодзіць фарміраванню ўсходняга легіёна.

Паражэнні аўстрыйскай арміі ў Галіцыі, здача Львова і адступленне ў напрамку Кракава палегчылі дзейнасць эндэкаў. Усходні легіён фарсіраваным маршам дабраўся праз Санак і Ясла да Мшаны Дольнай. Тут узнікла крызісная сітуацыя, падставай да якой стала форма прынясення прысягі. Усходні легіён практычна распаўся, а з яго рэштак быў створаны 3-і полк легіянераў. Разам з 2-м палком па прапанове ўсходняй секцыі ВНК ён быў накіраваны аўстрыйскім камандаваннем на абарону карпацкіх перавалаў у Венгрыі. Такім чынам, галіцыйскія эндэкі дасягнулі падвойнага поспеху, разбілі ўсходні

легіён і аслабілі пазіцыі Пілсудскага, прадухіліўшы аб'яднанне трох легіянерскіх палкоў²⁴.

Далейшыя падзеі былі ўжо толькі наступствамі прынятых рашэнняў. 20 кастрычніка на пасяджэнні ВНК свае мандаты склалі князь Вітальд Чартарыйскі, Тадэвуш Ценскі, Станіслаў Глэмбінскі, князь Андрэй Любамірскі, Ян Развадоўскі, Аляксандр Фогель. Праз чатыры дні сепаратысты выступілі з публічнай заявай пра свой выхад з ВНК і патлумачылі прычыны свайго рашэння.

Такім чынам, ВНК апынуўся ў складаным становішчы. Раскол звузіў яго палітычную базу да межаў кааліцыі кракаўскіх кансерватараў, дэмакратаў, сацыялістаў і не вельмі цвёрдых у поглядах прадстаўнікоў ПСП. Адначасова стварэнне Польскай нацыянальнай арганізацыі азначала, што сацыялісты пры падтрымцы прагрэсістаў і часткі членаў ПСП вядуць уласную палітычную гульню, якая можа прывесці да пераўтварэння ВНК у саюз кракаўскіх кансерватараў і дэмакратаў. Не трэба дадаваць, што гэта азначала б канец палітычным ідэям, якія ляжалі ў аснове стварэння ВНК.

З гэтай прычыны ВНК прыхільна паставіўся да прапаноў пра перамовы з ПНА. Трэба дадаць, што палітычныя кіраўнікі ВНК не ўсведамлялі, што і для ПНА пагадненне з'яўляецца адзіным шанцам; яны не ведалі, што ПНА ужо пацярпела няўдачу. У выніку перамоў у Вене, куды эвакуіраваўся ВНК, 22 лістапада было вырашана ўключыць у склад ВНК Станіслава Даўнаровіча, Міхала Сакальніцкага і Вацлава Токажа, а таксама прыняць да ведама, што ПНА «перастала існаваць». Аляксандра Дэмбскага прызначылі «намеснікам прадстаўніка палякаў у Амерыцы» з дарадчым голасам. Старшынёй ВНК быў абраны Уладзіслаў Леапольд Яворскі. Таксама была абрана Выканаўчая камісія (Ігнацы Дашынскі, Юліюш Герман, Вінцэнт Вітас, Міхал Сакальніцкі, Канстанцін Сракоўскі). Сакальніцкі ўзначаліў сакратарыят ВНК. Паражэнне ПНА стала асабліва балючым ударам для Пілсудскага. За апошнія два месяцы гэта была яго другая палітычная няўдача. Магчыма, не такая небяспечная, як правал яго планаў у першыя дні вайны, але ў любым выпадку яна значна ўскладняла палітычныя маневры. Пілсудскі паставіў на немцаў і быў імі практычна адрынуты, разлічваў на прыход новых жаўнераў у Царства Польскае і падмануўся²⁵.

24. Зрэшты, гэта была паслядоўная палітыка, якая праводзілася яшчэ да стварэння ВНК. Станіслаў Грабскі, упаўнаважаны Нацыянальнай лігі ў Галіцыі, пісаў: «Трэба было самому ўзяць у свае рукі фарміраванне ў Львове польскіх узброеных сіл, але кіраваць так, каб гэта ні ў якім разе не прывяло да добраахвотнага выканання нармальнага грамадзянскага абавязку, узаемадзеяння НД і ўсяго польскага грамадства ва ўсходняй Галіцыі з цэнтральнаеўрапейскімі дзяржавамі» (САКС. Sygn. 7887. К. 30). Гісторыі ўсходняга легіёна прысвяціў манаграфію Ян Жэпецкі: *Sprawa Legionu Wschodniego 1914 roku. Warszawa, 1966.*

25. У той час Пілсудскі надаваў вялікае значэнне павелічэнню колькаснага складу 1-га палка. Янушайціс пісаў у рэляцыі ў снежні 1929 г.: «Юзаф Пілсудскі выслаў мяне ў Кракаў з задачай разбіць ствараемыя легіёны і адправіць людзей у групоўку Пілсудскага. Гэты загад, асабліва пасля таго, як я зарыентаваўся ў Кракаве, а таксама маё нечуванае расчараванне фікцыяй Нацыянальнага ўрада ў Варшаве, настройвалі мяне ўсё больш крытычна. Разбіць легіёны я не мог і не хацеў. Узяўся за арганізацыю 1-га батальёна 2-га палка» (САВ. Sygn. 110. S. 493). Rzepecki J. *Sprawa Legionu Wschodniego...* S. 105, прыводзіць рэляцыю

Не нашмат лепш выглядалі яго пазіцыі і на тэрыторыі Царства Польскага, якая знаходзілася ў расійскіх руках. Створаная тут шляхам злучэння стралецкіх саюзаў і дружын Польская вайсковая арганізацыя развівалася даволі слаба. Здзейсненая яшчэ ў сярэдзіне жніўня спроба сфарміраваць Нацыянальны ўрад (Пілсудскі даручыў гэтую справу Артуру Слівінскаму) у выніку прывяла толькі да стварэння Аб'яднання незалежніцкіх арганізацый. Гэта было нават менш, чым палова поспеху, паколькі гэтая структура фактычна не мела ніякага ўплыву.

У гэтым становішчы ВНК заставаўся адзінай пляцоўкай для далейшых палітычных дзеянняў. Пра значэнне, якое Пілсудскі надаваў ВНК, можа сведчыць той факт, што ў сярэдзіне лістапада ён наважыўся выехаць з фронту, каб пра кантраляваць аб'яднанне ПНА і ВНК, а другі раз прыехаў у Вену праз некалькі тыдняў, 18 снежня, каб правесці перамовы з дзеячамі ВНК. Падчас гэтай паездкі 1-ы полк быў ператвораны ў брыгаду. Яна ўдзельнічала ў крывавай бітве пад Лаўчоўкам²⁶.

Кансерватары і дэмакраты прынялі Пілсудскага з расхінутымі рукамі. Сракоўскі пісаў пра гэта: «Па той бок стралецкіх акупаў гэта быў адзіны чалавек, які вёў за сабой шэраг слепа адданных яму людзей, які мог класці іх на хісткія шалі і здымаць іх адтуль па сваёй волі. Такі чалавек прадстаўляў сілу, якую ВНК у сваім тагачасным становішчы не мог ігнараваць. Пілсудскага нельга было папракаць у тым, што, парушаючы прынцыпы лаяльнасці да ВНК і яго статута, ён уступаў у дамовы з немцамі. Наадварот, калі ён вяртаўся з той няўдалай паездкі, трэба было прыняць яго так, як гэтага патрабаваў агульны стан рэчаў і расклад рэальных сіл, які быў у ВНК»²⁷.

Пілсудскі быў патрэбны Вярхоўнаму нацыянальнаму камітэту, які, у сваю чаргу, быў патрэбны Пілсудскаму. Таму няма нічога дзіўнага, што абодва бакі лёгка паразумеліся паміж сабой. Яны кіраваліся рознымі намерамі, ставілі перад сабой розныя мэты, але гэта адыграе сваю ролю пазней. Пакуль што адносіны складваліся ідэальна. Сакальніцкі трымаў пад кантролем Генеральны сакратарыят, а Сікорскі – вайсковы дэпартамент. Два самыя блізкія на той час паплечнікі Пілсудскага займалі самыя важныя пасады ў Камітэце.

Пілсудскі зрабіў на Яворскага моцнае ўражанне. Пасля размовы з ім той зрабіў у дзённіку запіс пад датай 19 снежня 1914 г.: «Задумваюся над тым, што ў гэтым чалавеку? Не ведаю. Бачу культуру, здольнасці. Дзе той плюс,

Кукеля, якога Пілсудскі адкамандзіраваў у Кракаў у якасці сувязнога афіцэра вайсковага дэпартаменту ВНК, патрабуючы, каб ён супрацьстаяў далейшаму стварэнню новых фарміраванняў і развіццю існуючых, акрамя стралецкіх.

26. Гісторыя барацьбы легіянераў не з'яўляецца прадметам нашай працы, і таму мы наўмысна апускаем яе. На гэтую тэму, зрэшты, існуе шмат літаратуры, назавём хаця б працы В. Ліпінскага (*Walka zbrojna o niepodległość Polski 1905–1918. Warszawa, 1935*) і М. Вжосэка (*Polskie formacje wojskowe podczas I wojny światowej. Białystok, 1977*) (абедзве маюць гістарыяграфічны агляд і бібліяграфію). Легіёны, церпячы вялікія страты, біліся добра, пераўзыходзячы ў гэтым плане звычайныя аўстрыйскія і нямецкія часці.

27. Srokowski K. NKN... S. 291.

які ставіць людзей на чале? Я яшчэ не ведаю. Можа, дайду. Мае супакой, адвагу»²⁸.

Іх погляды не адрозніваліся. Пілсудскі лічыў, паводле запісаў Яворскага, што «...наша роля ў Царстве Польскім будзе цяжкай, для больш шырокай ідэі мы там нічога не атрымаем. Да моманту ўзяцця Варшавы мы можам толькі «калупацца». Пакуль што Аўстрыя саромеецца нас, але потым яна будзе цаніць». Пілсудскі таксама пагаджаўся з Яворскім, што не варта заўчасна распачынаць дзеянні на тэрыторыі Царства Польскага.

21 снежня ў гонар Пілсудскага быў зладжаны банкет. Яворскі прамовіў тост. Сярод іншага ён сказаў: «Пан Брыгадзір! Вакол цябе і легіёна, які ты ўзначальваеш, ужо ствараецца легенда, якая асвятляе цябе славай. Я не магу сапернічаць з ёй. Я проста праняты ёй, як і ўсе. Я таксама шчаслівы, што жыву ў той час, калі магу бачыць, як яна ўзнікае і расце. Яна раскажа сучаснікам і будзе расказваць патомкам пра твае вартасці [...] Калі я ў думках звяртаюся да мінулых пяці месяцаў, такіх адначасова кароткіх і доўгіх, заяўляю, што тым першым, тым адзіным, хто меў здольнасць прымаць рашэнні, быў здольны рызыкаваць, хто не дазваляў адысці ад вайны, быў ты, пане Брыгадзіру. Ты павёў за сабой грамадства. Яно пайшло пад тваім кіраўніцтвам».

Ці мог Пілсудскі яшчэ некалькі месяцаў таму марыць, каб кіраўнік самай шматлікай палітычнай партыі ў Галіцыі звяртаўся да яго такім чынам? Каб гэта адбывалася ў прысутнасці самых вядомых асоб? Ён стаў роўны тым, хто дзясяткі гадоў трымаў у сваіх руках стырно галіцыйскай палітыкі. Быў сімвалам палітычнай сілы. Ён ужо не з'яўляўся сацыялістычным канспіратарам, палітычным эмігрантам у Галіцыі, узурпатарам, які гуляецца ў армію, які стварыў намінальны Нацыянальны ўрад, — усё гэта цяпер належала мінуламу. Зараз ён быў брыгадзірам легіёнаў, вакол яго стваралася легенда, якая асвятляла яго славай. Гэтую легенду ў тым ліку стваралі і кансерватары.

Блізкі паплечнік Яворскага, дэлегат кансерватараў Ян Гупка, які таксама ўдзельнічаў у банкете, запісаў у дзённіку: «Пілсудскі захапіў нас усіх. Цвёрдая, шчырая, жаўнерская натура, ад якой б'е энергія і розум. Тыповы ліцвін з густымі бровамі і абвіслым вусам — у шэрым сціплым мундзіры. Гетман нашага войска, вакол чыёй дзейнасці ўжо ходзяць легенды! Мы перажылі разам з ім за гэтым абедам і потым, за размовай, узнёслыя моманты. Нас ахапіў павёў узнёслага рамантызму. Перад намі ажыла даўняя Польшча, рыцарская і ўланская. Мне здавалася, што гэта Дамброўскі ці князь Юзаф устаў з магілы. Запанаваў настрой усеагульнага братэрства. Сацыялісты і кансерватыўныя землеўласнікі паціскалі адзін аднаму рукі і адчувалі сябе ў гэты момант братамі»²⁹.

28. Jaworski W. L. Diariusz. T. 1. S. 35–36; Archiwum PAN. Sygn. III-84.

29. Hupka J. Z czasów wielkiej wojny. Pamiętnik niekomatanta. Warszawa, 1936. S. 42–43. Падчас банкета меў месца красамоўны інцыдэнт. Апісанні Яворскага, Сакальніцкага і Гупкі крыху адрозніваюцца ў дэталях, але не істотных. Такім чынам, скарыстаемца справаздачай Гупкі: «Адзін з афіцэраў легіёнаў, Данілоўскі, дакараў Пілсудскага ў сваім выступленні, што той не шануе свайго дарагога жыцця, што падстаўляе сябе пад кулі. Камен-

Мы столькі ўвагі прысвяцілі гэтаму банкету таму, што ён з'яўляецца сведчаннем важнага палітычнага працэсу — паступовага сімбіёзу Пілсудскага з кракаўскімі кансерватарамі. Цягам бліжэйшых месяцаў Пілсудскі будзе падтрымліваць сталы пісьмовы кантакт з Яворскім, будзе рэалізоўваць, ці, прынамсі, старацца рабіць выгляд, што выконвае дамоўленасць, якую Сракоўскі трапна акрэсліў словамі: «Вам аддаю палітыку, сабе пакідаю шаблю».

Зрэшты, Пілсудскі асабліва і не мог праводзіць палітыку па-іншаму, чым у цесным саюзе з кансерватарамі. Пакуль Варшава і большая частка Царства Польскага знаходзіліся ў расійскіх руках, Пілсудскі быў фактычна паралізаваны. Гэты цесны саюз з кансерватарамі, заключаны на сыходзе 1914 г., аказаўся, і пра гэта яшчэ будзем казаць, нетрывалым. Але адначасова ён меў нашмат большае значэнне, чым часовае палітычнае супрацоўніцтва. Былі пракладзены пэўныя шляхі, якімі Пілсудскі неаднаразова скарыстаецца ў сваёй будучай палітычнай дзейнасці. Былі ўсталяваны новыя кантакты, якія ён выкарыстае не адзін раз. У кансерватыўным асяроддзі перш за ўсё быў пераадолены бар'ер недаверу да Пілсудскага, палітычнае мінулае якога выклікала абгрунтаваны неспакой. Стала зразумелым, што сацыялізм Пілсудскага — даўно пройдзены этап, па сацыяльных поглядах гэты чалавек нашмат бліжэй да кракаўскіх кансерватараў, якія таксама ўсведамлялі неабходнасць рэформ, чым да сацыялістаў. Гэта мела вялікае значэнне, асабліва ў пазнейшыя гады.

Такім чынам, Пілсудскі атрымаў тое, што было яго мэтай з 1908 г., — пашырэнне палітычнай базы. Аднак у той жа час умовы для палітычнай дзейнасці былі неспрыяльнымі. Стаўка на немцаў сябе не апраўдала. У выніку развіцця ваенных падзей, поспехаў расійскіх войск у Галіцыі і Царстве Польскім значна звужалася поле для дзеяння. Прымаць удзел у рабоце ВНК не мела вялікага сэнсу, тым больш што ў Пілсудскага там былі свае людзі. Таму пасля венскіх поспехаў ён вырашыў вярнуцца на фронт у I брыгаду. Перад Калядамі па дарозе затрымаўся ў Ябланкове, у сядзібе вайсковага дэпартаменту ВНК. У тосце, прамоўленым падчас перадкаляднай вячэры, Сікорскі сказаў: «Увесь цяжар уступлення стральцоў на тэрыторыю Царства Польскага адважыўся ўзяць на сябе брыгадзір Пілсудскі. Яго воля і дзеянні пазбавілі нерашучасці. Мы шануем яго за гэтую ініцыятыву, шануем за тое, што сваімі незвычайнымі здольнасцямі ён павёў легіёны ў бессмяротны бой»³⁰. Стасункі паміж кіраўні-

дант, на плячах якога ляжыць лёс легіёнаў, так рабіць не павінен. У гэты момант ускочыў Пілсудскі. Ударыў кулаком па стале, перапыняючы прамоўцу, і крыкнуў: “Зважай! Калі жадаеце публічна крытыкаваць вашага каменданта, то скіньце мундзіры! Вы — жаўнеры. Вы павінны слепа падпарадкоўвацца, а не крытыкаваць. Калі б я быў камендантам арміі, паступаў бы як камендант арміі. Паколькі я толькі палкоўнік, дык раблю тое, што прыстойны палкоўнік павінен рабіць. Месца палкоўніка не за спінамі жаўнераў. І калі б усе палкоўнікі рабілі так, як я, то мелі б такі самы давер жаўнераў, як і я”. Гэтая рэзкая жаўнерская мова і гэтая навука, якую ён даў падначаленым, зрабілі на нас надзвычайнае ўражанне». (Тамсама, с. 42). Трэба дадаць, што так ён накрываў на Густава Данілоўскага.

30. Цыт. паводле: Suleja W. Spór o kształt aktywizmu: Piłsudski a Sikorski // W kręgu twórców myśli politycznej / red. H. Zieliński. Wrocław 1983. S. 158. Пра стасункі Сікорскі — Пілсудскі

ком вайсковага дэпартаменту і камендантам I брыгады легіёнаў у той час былі вельмі добразчылівымі.

Галоўнай мэтай, якую, зрэшты, Пілсудскі не здолеў на той момант рэалізаваць, з'яўлялася жаданне аб'яднаць легіянерскія атрады. Амаль у кожным з тых шматлікіх лістоў, напісаных Яворскаму, ён вяртаўся да гэтай тэмы. Дарэчы, ў гэтым пытанні паміж імі панавала поўная згода. Аднак аўстрыйскія ўлады не мелі ніякага жадання злучаць атрады.

I брыгада і так стварала ім нямала клопату. Аўстрыйцам было нявыгодна згрупаваць некалькі тысяч легіянераў і аддаць іх пад палітычны ўплыў Пілсудскага і яго брыгады. Адносіны гэтага падраздзялення з аўстрыйскімі ўладамі ніколі не складваліся добра. Тыя неслі пэўную віну за гэта, але і Пілсудскі наўмысна даводзіў да канфліктаў. Ён разумее, што, узбуджаючы антыпатыю і пагарду да аўстрыйскай арміі, з'ядноўвае I брыгаду ў адзінае цэлае, падаўляючы тым самым фрустрацыйныя настроі.

Тагачасныя дзённікі і напісаныя пазней мемуары даюць шмат прыкладаў непрыязных і нават адкрыта варожага стаўлення I брыгады да аўстрыйскай арміі, у складзе якой яна змагалася. Стварылася парадаксальная сітуацыя — палякі ставіліся да аўстрыйцаў і немцаў, хоць да апошніх у меншай ступені, як да ворагаў.

У ваенным дзённіку Вацлаў Ліпінскі пад датай 9 лістапада 1914 г. зрабіў запіс пра вельмі красамоўны інцыдэнт. Два батальёны 1-га палка легіёнаў падчас маршу сустрэлі аўстрыйскі штаб. Было загадана правесці перад генералам парад. Палкавы аркестр пачаў граць «Мазурку» Дамброўскага. У штабе запанавала заўважная разгубленасць. Генерал аддаў нейкую каманду — і праз момант аркестр замоўк, а потым пачаў граць стралецкую мелодыю. Ліпінскі пісаў: «Батальён маршыруе і ў гэтым парадзе пазірае на аўстрыйскі штаб з такой страшнай нянавісцю, нібыта праз момант збіраўся разнесці яго штыкамі»³¹. А праз тры тыдні занатаваў: «Мы павінны ехаць на два тыдні ў Новы Тарг на лінію фронту. Адпраўляемся з ахвотай, хоць усё часцей кажуць, што мы робімся аўстрыйскімі жаўнерамі, расце незадаволенасць, па роце ходзяць глухія нараканні. Наша рота не звяртае на гэта ўвагі! Мы верым Пілсудскаму».

Гэта былі тыповыя настроі легіянераў. Яны ўсё менш разумелі сэнс барацьбы і ахвяры. Хацелі ваяваць за Польшчу, а ваявалі за Аўстрыю. Разрадзіць тыя настроі магло якраз наўмыснае абвастрэнне адносін з аўстрыйцамі, для чаго, зрэшты, тыя самі давалі шмат нагодаў. Пілсудскі клапаціўся, каб сярод падначаленых выхаваць пачуццё адасобленасці, і не толькі ў дачыненні да аўстрыйскай арміі, але і адносна астатніх дзвюх легіянерскіх брыгад. Гэта ўмацоўвала I брыгаду знутры, рабіла з яе згуртаваную групу са шчыльнымі сувязямі.

ў гэты перыяд гл. таксама: Korpalska W. Władysław Eugeniusz Sikorski. Biografia polityczna. Wrocław, 1981. S. 46–47, 57

31. Lipiński (Socha) W. Szlakiem I Brygady. Dziennik żołnierski. Warszawa, 1929. S. 13.

Пилсудскі дасканала разумеў, што I брыгада з'яўляецца яго палітычнай сілай — яе згуртаванасць, вера ў яго і яе легенда. Менавіта стварэнню легіянерскай легенды ён надаваў вялікую ўвагу.

Пилсудскі заўсёды належным чынам цаніў ролю прапагандысцкіх кампаній. Мы памятаем, як напярэдадні расколу ў ППС ён сам пачаў прыгадваць мінулае партыі і натхняў да гэтага сваіх найбліжэйшых паплечнікаў. Цяпер было лягчэй. У легіёнах апынуліся выдатныя пісьменнікі, паэты, мастакі — гэта яны стваралі міфічныя вобразы. Пилсудскі выдатна разумеў, які гэта вялікі палітычны капітал. Першую палову 1915 г. ён быў разам з I брыгадай. Сваю легенду Пилсудскі ствараў асэнсавана. Сціплы шэры стралецкі мундзір, несумненна, быў свядомым выбарам, які адлюстроўваў спецыфічнае, патрыярхальнае стаўленне да жаўнераў. Яго называлі камендантам, але паміж сабой звалі Дзедам. Яму было ўжо каля пяцідзiesiąці. Ён быў на трыццаць год старэйшы за самых маладых легіянераў. За камандзіраў палкоў, за свайго начальніка штаба ён быў старэйшы амаль на дваццаць гадоў.

Першы год вайны прынёс даволі істотную перагрупоўку сярод найбліжэйшых паплечнікаў Пилсудскага. Пачаўся вельмі выразны працэс змены каманды. Тыя, хто перад пачаткам вайны складалі кола найбольш адданных яму людзей, пачынаюць адыгрываць усё меншую ролю ў прынятых Пилсудскім рашэннях. Сакальніцкі і Васілеўскі дзейнічаюць у Генеральным сакратарыяце ВНК, Сікорскі разам з Кукелем — у вайсковым дэпартаменце, Сулькевіч служыць у легіёне як унтэр-афіцэр і не адыгрывае значнай ролі. Ёдка быў адсутны Пилсудскім ад актыўнай палітычнай дзейнасці, а Енджэўскі памёр яшчэ перад пачаткам вайны, у сакавіку 1914 г. З былой каманды ў бліжнім атачэнні Пилсудскага застаўся толькі Славэк. Да вузкага кола найбольш давераных людзей належалі Казімір Сасноўскі, Артур Слівінскі, Эдвард Рыдз-Сміглы, Юліян Стахевіч. Апрача Слівінскага, усе з'яўляліся афіцэрамі I брыгады.

Першае паўгоддзе 1915 г. было для Пилсудскага перыядам абмежаваных магчымасцей у палітычнай дзейнасці. Сітуацыя пачала мяняцца разам з ваянным становішчам. Прарыў расійскага фронту напачатку мая 1915 г. пад Горліцамі, а потым удар немцаў з поўначы прымусілі Расію адступіць. Захоп Варшавы цэнтральнаеўрапейскімі дзяржавамі, што было зыходным пунктам планаў Пилсудскага, зрабіўся рэальнай перспектывай.

5 жніўня нямецкія войскі ўвайшлі ў Варшаву. Без легіянерскіх атрадаў. План Пилсудскага, які прадугледжваў уваход у Варшаву і ўзяцце ўлады, праваліўся. Аднак, як падаецца, гэта не стала для яго моцным ударам. Наадварот, у пэўным сэнсе такі абарот падзей нават прынёс карысць.

Год таму Пилсудскі разлічваў на энтузіязм, які выкліча сам факт з'яўлення польскага войска, прывабнасць незалежніцкіх лозунгаў. Летам 1915 г. ён ужо ведаў, што падтрымка легіянерскіх ідэй у Царстве Польскім аказалася нязначнай, што разуменне цэнтральнаеўрапейскімі дзяржавамі аб'ёму гэтай падтрымкі аслабіць і палітычную вагу легіёнаў, і яго ўласныя пазіцыі. Таму ён адважыўся на карэнную змену палітычнай лініі. Гэта ляжыць у аснове прыня-

тага Пілсудскім рашэння спыніць найм у легіёны, што стала прычынай вострага канфлікту з вайсковым дэпартамам ВНК (Сікорскі, Даўнаровіч).

Самы поўны выклад новай палітычнай лініі Пілсудскага ўтрымліваецца ў яго лісце ў гэты орган. Яшчэ перад тым, як была занята Варшава, ён пісаў: «Вы гвалтам будзеце ВНК у Царстве Польскім, а я стараюся арганізаваць самастойнае Царства Польскае, па-за ВНК, як зброю, не звязаную ні з якой уладай і нават з ВНК. У стасунках як з уладамі, так і з ВНК вы жадаеце пераканаць працай, якую робіце для замірэння насельнікаў Царства Польскага з імі абедзвюма. Я зусім не збіраюся мірыць іх між сабой — наадварот, я выкарыстоўваю Царства Польскае як аргумент супраць няслушнай і неразумнай палітыкі як Аўстрыі, так і ВНК. Вы думаеце, што вы ўсёмагутныя як у ВНК, так і ў стасунках з АОК (*Armee Oberkommando*. — А. Г.). Я лічу, што я (як і вы) ужо сыграны козыр, тысячы разоў прададзены і біты, які можа капрызіць і выказваць сваю незадаволенасць, але няздольны змяніць справу без вялікага скандалу». Далей ён заяўляе, што дзейнасць вайсковага дэпартама шкодная, бо яна «як на далоні заўчасна паказвае, што Царства Польскае можна або душыць, колькі хочаш, або танна купляць яго, як былі танна куплены польскія інтарэсы ў Галіцыі, у той час калі Царства Польскае без гэтага яшчэ доўга заставалася б той загадкавай сутнасцю, з якой трэба лічыцца і на якую варта разлічваць»³².

Такім чынам, не паказваць слабасці ўплываў у Царстве Польскім, схаваць іх. Гэта, на думку Пілсудскага, адзіны спосаб, каб займець вагу на гэтай тэрыторыі і ўтрымаць палітычныя пазіцыі ў зносінах з цэнтральнаеўрапейскімі дзяржавамі. Гэтая лінія мела далейшыя наступствы, пра якія Пілсудскі згадвае ў сваім лісце. Стаць аўтарытэтам у Царстве Польскім можна было толькі праз выкарыстанне непрыязнага стаўлення мясцовага грамадства да Аўстра-Венгрыі і Германіі, а значыць, шляхам канфлікту легіёнаў з гэтымі дзяржавамі. Так трэба разумець тое, што Пілсудскі акрэсліваў як «вялікі скандал».

У гэтым кантэксце адсутнасць легіёнаў пры ўваходзе нямецкай арміі ў Варшаву была Пілсудскаму ў пэўным сэнсе на руку. Гэтак ён пазбягаў іх канфрантацыі з грамадскімі настроямі ў сталіцы. Зрэшты, ён вырашыў паехаць у Варшаву і з'явіўся тут 15 жніўня. Прыхільнікі Пілсудскага надалі яго прыезд гучны рэзананс. Пад «французскім» гатэлем, дзе ён спыніўся, арганізавалі шэсце. Яно не было шматлікім, але гэтага хапіла, каб нямецкія ўлады паралі Пілсудскаму пакінуць горад. І гэта быў першы зыходны пункт для гульні Пілсудскага. Яму неабходна было пераканаць мясцовае грамадства, што ён праводзіць самастойную палітыку, незалежную ад Германіі і Аўстра-Венгрыі. Зрабіць гэта ён мог толькі адным спосабам — дэманстратыўна абвастраючы стасункі з цэнтральнаеўрапейскімі дзяржавамі і ВНК. Выдалены з Варшавы, ён пераехаў у маёнтка Мэнтна каля Гарволіна, а потым у Атвоцк, дзе больш

32. Srokowski K. NKN... S. 341–342. Спракоўскі памылкова аб'ядноўвае два лісты Пілсудскага ў адзін. Гл.: Molenda J. Próba utworzenia ogólnonarodowej reprezentacji politycznej stronnictwa Królestwa Polskiego (sierpień – grudzień 1915 r.) // Najnowsze Dzieje Polski 1914–1939. 1961. T. 4. S. 162.

за два тыдні займаўся актыўнай палітычнай дзейнасцю. Яна была накіравана на падрыхтоўку палітычнага крызісу, ініцыяванага рашэннем спыніць найм у легіёны, а таксама актывізацыяй Польскай вайсковай арганізацыі, якая ў новых планах Пілсудскага адыгрывала надзвычай важную ролю.

Пры канцы свайго знаходжання ў Атвоцку ён правёў перамовы з дэлегацыяй ВНК. У канцы жніўня ў Варшаву выехала група дзеячаў ВНК для пагаднення з мясцовымі палітычнымі партыямі і пашырэння дзейнасці ВНК на тэрыторыі Царства Польскага. Рэалізацыю гэтых намераў ускладняла постаць Пілсудскага. Ян Гупка, удзельнік той паездкі, згадвае, што капітан Уладзімір Загорскі прапанаваў арыштаваць Пілсудскага за самавольны ад'езд з брыгады. Гэтая прапанова была адхілена, і на перамовы ў Атвоцк былі адпраўлены Домбскі і Даўнаровіч³³. Перамовы не прынеслі станоўчых вынікаў. У сваю чаргу, Пілсудскі ўручыў Сакальніцкаму вялікі ліст да Яворскага.

Пачатак гэтага ліста ў літаратуры часта цытуюць у якасці доказу, што Пілсудскі быў прыхільнікам трываласці канцэпцыі. Ён пісаў: «Адразу хачу адзначыць, што палітычнай мэтай вайны, якую я сабе ставіў ад самага пачатку, было і ёсць зліццё Галіцыі і Царства Польскага ў складзе аўстра-венгерскай манархіі. Я не думаў і не думаю, каб у гэтай вайне можна было б атрымаць лепшыя ўмовы існавання для Польшчы»³⁴.

Аднак падаецца, што гэтыя шчырыя выказванні Пілсудскага трэба разглядаць у шырэйшым палітычным кантэксце. Дэлегацыя ВНК, якая выязджала ў Царства Польскае, атрымала ад Яворскага інфармацыю пра яго размову з аўстрыйскім міністрам замежных спраў Стэфанам Бур'янам. Той заявіў, што Царства Польскае будзе аб'яднана з Галіцыяй, па ўзгодненасці з Германіяй. Прадстаўнікі ВНК павінны былі паспрыяць таму, каб насельніцтва Царства Польшкага стала на бок Аўстрыі. Заява Бур'яна была перададзена Пілсудскаму, той, са свайго боку, каб паралізаваць дзеянні ВНК у Царстве Польскім, павінен быў акрэсліць сваю пазіцыю ў дачыненні да слоў аўстрыйскага міністра.

33. Гл.: Hupka J. Z czasów wielkiej wojny. S. 110, 116. Гупка сцвярджае, што адправілі толькі Яна Домбскага, але Міхал Сакальніцкі (Sokolnicki M. Rok czterenasty. S. 348) паведамляе, што з Пілсудскім размаўляў і Станіслаў Даўнаровіч. Сам Сакальніцкі паехаў да Пілсудскага разам з Артурам Слівінскім.

34. Hupka J. Z czasów wielkiej wojny. S. 116. Парабязней на тэму гэтага ліста: Molenda J. Piłsudczycy a narodowi demokraci 1908–1918. Warszawa, 1980. S. 265–266. У згаданым раней рапарце агента «ахранкі» з парыжскай лекцыі Пілсудскага ў лютым 1914 г. знаходзіцца фрагмент, які варта прывесці цалкам: «Нам кажуць, — працягваў гаварыць Пілсудскі, — мы служым інтарэсам Аўстрыі. Але ж злітуйцеся, калі казаць праўду, Галіцыя з'яўляецца часткай Аўстрыі, часткай вольнай і на роўных правах. Ці хто-небудзь з вас бачыў, каб у якім-небудзь міністэрстве Аўстрыі не было паляка і каб яго прызначэнне адбылося без волі прадстаўнікоў польскага народа? Хто з вас наважыцца сцвярджаць, што ўся адміністрацыя Галіцыі не ў польскіх руках? Так, Аўстрыя — гэта дзяржава, якая складаецца з розных частак, і адной з такіх частак ёсць Галіцыя, не падудная, але якая з'яўляецца часткай гэтага саюза, і ў гэтым выпадку служыць Аўстрыі — значыць служыць польскай справе. Далучыць Царства Польскае да Аўстрыі — значыцца змагацца за незалежнасць Польшчы» (Niepodległość. T. 15. Nowy Jork — Londyn, 1982. S. 106).

Пілсудскі імкнуўся да аб'яднання Царства Польскага з Галіцыяй і адмаўляўся ад прускай акупацыі, бо такой была логіка арыентацыі на цэнтральнаеўрапейскія дзяржавы. Там у яго не было ўплыву, што характэрна, ён і не імкнуўся здабыць яго. Перад пачаткам вайны і ў яе першыя дні ён лічыў, што пасля ўваходу ў Варшаву яму ўдасца абвясціць пра стварэнне польскай дзяржавы. Міфічны Нацыянальны ўрад быў відавочным доказам гэтага. Калі такая магчымасць была страчана, Пілсудскі вярнуўся, згодна з яго словамі, на «галіцыйскую базу», адначасова спрабуючы пры дапамозе ПНА пераарыентавацца на Германію. Няўдачы ў гэтай гульні змусілі яго пайсці на больш цесныя сувязі з ВНК. Зрэшты, ён рабіў гэта пры пасрэдніцтве сваіх людзей, а сам захоўваў пэўную дыстанцыю тым, што заставаўся на фронце.

Ваенныя поспехі цэнтральнаеўрапейскіх дзяржаў улетку 1915 г., у прыватнасці, захоп Варшавы і ўсяго Царства Польскага, стварылі новую палітычную сітуацыю. Пілсудскі дасканала разумеў, што Аўстра-Венгрыя і Германія цяпер павінны ажыццявіць нейкія крокі па польскім пытанні. У гэтых абставінах ён хацеў мець як мага зручнейшую пазіцыю, што перш за ўсё азначала ўтойванне слабасці свайго уплыву ў Царстве Польскім. Таму Пілсудскі быў не толькі супраць найму ў легіёны, але і наогул супраць пашырэння дзейнасці ВНК на Царства Польскае. У прадбачанні і нават у свядомым імкненні да канфлікту з ВНК ён пакідаў сабе палітычную альтэрнатыву — маўляў, праблема заключаецца не ў разыходжанні асноўных палітычных мэт, а толькі ў розных шляхах іх рэалізацыі.

Складзеную Яворскім палітычную дэкларацыю нельга разглядаць у адрыве ад агульнага становішча, асобы адрасата і рэшты зместу. Ліст утрымліваў рэзкую крытыку ВНК за перакананне, што «зрада Расіі расійскімі падданымі не патрабуе ніякай кампенсацыі», гэта значыць за імкненне ўцягнуць Царства Польскае ў арбіту палітыкі, нягледзячы на тое што цэнтральнаеўрапейскія дзяржавы не занялі канкрэтнай пазіцыі ў дачыненні да польскага пытання. Пілсудскі папярэджаў пра магчымасць разрыву з ВНК, напісаўшы ў заканчэнні: «... праўдападобна, што я разам з маімі падначаленымі буду вымушаны ў пэўны момант пакінуць шэрагі арганізацыі».

Як адзначыў Гупка, са зместу ліста «можна зразумець, хоць пра гэта ясна не гаворыцца, што ў якасці кампенсацыі Пілсудскі разлічваў звольніць Дурскага [з пасады каменданта легіёнаў. – А. Г.] і прызначыць яго галоўнакамандуючым легіёнаў». Гэта пацвярджае ліст Артура Слівінскага да Сакальніцкага ад 3 снежня 1915 г. Слівінскі пісаў, што ВНК павінна катэгарычна выставіць палітычнае патрабаванне — стварыць прадстаўніцтва Царства Польскага, і ваеннае патрабаванне — аддаць камандаванне легіёнамі Пілсудскаму³⁵.

35. «Для дасягнення гэтых дзвюх мэт ВНК павінен зрабіць усё. Калі атрымаецца, добра, калі не, лепш усё знішчыць, не выключаючы легіёны, чым ціха перажываць свой уласны заняпад. Лепей сысці з арэны тады, калі ты яшчэ штосьці ўяўляеш, чым загінуць тады, калі ты ўжо ніхто. Што тычыцца Пілсудскага, дык ён абсалютна не верыць ВНК і носіцца з вядомымі табе намерамі. Я баюся, каб ён ужо зараз не пажадаў ажыццявіць іх. Я казаў

Палітычная лінія, якую заняў Пілсудскі, выклікала пратэст нават сярод яго блізкіх паплечнікаў. Сакальніцкі згадвае, што не быў упэўнены ў слушнасці захадаў Пілсудскага і даводзіў, што ён робіць сур'ёзныя памылкі і паддаецца дэструктыўным уплывам з Царства Польскага. «У адным з тагачасных лістоў, — піша Сакальніцкі, — я без уласных ацэнак пераказваў яму размову з Яворскім і паўтараў думку, што Пілсудскі падрывае існаванне ВНК, выказвае салідарнасць і толькі пазбаўляе легіёны той палітычнай падтрымкі, якую яны маюць. Я, поўны сумненняў, назіраў за гэтай палітычнай баталіяй, якую Пілсудскі, ва ўмовах вайны рэальнай, аб'явіў адначасова Аўстрыі, камандаванню легіёнаў і вайскаваму дэпартаменту»³⁶.

Верагодна, менавіта няўпэўненасць у тым, як адрэагуе ўласны лагер, стрымлівала дзеянні Пілсудскага. Але, зразумела, не толькі гэта. Для стварэння ваенна-палітычнай базы ў Царстве Польскім у выглядзе Польскай вайскавай арганізацыі патрэбны быў час. На развіццё гэтай тайнай структуры, якая павінна была пашырыць сваю дзейнасць за межы Царства Польскага, былі скіраваны ўсе намаганні. Адкамандзіраваныя з I брыгады афіцэры, разам з грамадзянскімі палітычнымі дзеячамі, перадусім з ППС, энергічна прыступілі да развіцця ПВА.

Разам з гэтым на базе цэнтральнаеўрапейскіх дзяржаў ішла прапаганда «лозунгу незалежнасці» з даведзеным да максімуму рэкламаваннем Пілсудскага і легіёнаў, а таксама іх збройнага чыну, асабліва I брыгады, а таксама расло імкненне «да стварэння пад сцягам незалежнасці арганізацыі ў Царстве Польскім, ідэнтычнай ВНК у Галіцыі, пад назвай Нацыянальнай рады»³⁷.

3-за супраціўлення дастаткова пасіўных групавак, г. зн. эндэкаў і «рэалістаў», такую структуру стварыць не ўдалося. Таму 18 снежня 1915 г. быў заснаваны Цэнтральны нацыянальны камітэт. Гэта была кааліцыя ППС, Нацыянальнага саюза рабочых, Саюза незалежнасці, Саюза патрыётаў, навастворанай Польскай народнай партыі (шляхам аб'яднання «Світанка», Сялянскага саюза і часткі Нацыянальнага сялянскага саюза). У ЦНК увайшлі таксама беспартыйныя, якія падтрымлівалі ідэю незалежнасці былой падрасійскай Польшчы. ЦНК павінен быў стаць палітычнай апорай для дзейнасці Пілсудскага ў Царстве Польскім.

яму, што паеду ў Кракаў, прадстаўлю ўсе справы, але ён лічыў, што рабіць якія-небудзь прадстаўленні залішне і нават шкодна. Тады я абяцаў зрабіць іншыя крокі, якія больш пасуюць яго поглядам. Дык вось, перш чым я звярнуся да іншых сродкаў, прадстаўляю табе існуючы стан рэчаў, без перабольшанняў і без хітрыкаў. У свой час вялася падобная гаворка пра прызначэнне Галера камандуючым легіёнаў. Ці нельга было б зараз правесці гэтае прызначэнне, калі б прызначэнне Пілсудскага было немагчыма, яго намеснікам мог стаць Пілсудскі, што атрымалася б ажыццявіць лягчэй». У гэтым лісце таксама ўтрымліваецца цікавая думка пра Пілсудскага: «Яго аўтарытэт у Царстве Польскім як сярод правых, так і сярод левых расце, і я выразна пераканаўся, што яго ўспрымаюць як чалавека з вялікім пачуццём адказнасці нават у такіх памяркоўных колах, што я сам быў уражаны такім адкрыццём» (Sokolnicki M. Rok czternasty. S. 376–377).

36. Ibid. S. 349–350.

37. H. Jabłoński, Polityka PPS..., op. cit., s. 180–181. T. Nałęcz, Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918, Wrocław 1984.

Заўважым таксама, што восенню 1915 г. Ёдка ездзіў у Берлін. Ён адвёз даклад, у якім адзначалася, што на тэрыторыі Царства Польскага знаходзіцца мільён мужчын, здольных да службы ў арміі, і што палітычнае рашэнне на конт лёсу Царства Польскага зробіць магчымым выкарыстанне гэтых людскіх рэсурсаў. Прыкладна ў той жа час аналітычную запіску падобнага зместу прадставіў аўстрыйскім уладам Сікорскі. Зрэшты, падарожжа Ёдкі было беспаспяховым. Яно варта ўвагі толькі як сведчанне, што Пілсудскі шукаў кантактаў з немцамі.

Цэнтральнаеўрапейскія дзяржавы старанна пазбягалі прынцыповых крокаў у польскім пытанні. Яны разлічвалі на заключэнне сепаратнага міру з Расіяй, а вядома, што любое рашэнне ў справе Польшчы значна пагоршыла б такую магчымасць. Таксама дзейнічалі і іншыя чыннікі. Аднак маўчанне Германіі і Аўстра-Венгрыі, якія ў той жа час ажыццяўлялі такія канкрэтныя адміністрацыйна-палітычныя захавы, як, напрыклад, падзел Царства Польскага на дзве акупацыйныя зоны, ставілі Пілсудскага і легіёны ў двухсэнсоўную палітычную сітуацыю. Прапаганда службы ў легіёнах павінна была выклікаць сярод легіянераў і ў грамадстве пытанне пра яе мэтазгоднасць. Да моманту захопу Царства Польскага адказ быў простым, але з часам і з прычыны бяздзейня цэнтральнаеўрапейскіх дзяржаў адказваць на гэтае пытанне было ўсё складаней. Легіёны станавіліся звычайнымі фарміраваннямі польскіх добраахвотнікаў, якія змагаюцца на баку Аўстрыі і Германіі супраць Расіі.

Пілсудскі вельмі рана зразумеў гэты палітычны нюанс, і адсюль выцякала, між іншым, яго ідэя роспуску легіёнаў, яго перакананне, што «легіёны ўжо выканалі сваю задачу»³⁸. Потым, згадваючы той час, Пілсудскі скажа, што год са жніўня 1915 г. па ліпень 1916 ён лічыць страчаным³⁹. І гэта слушная ацэнка. Пачынаючы са жніўня 1915 г. час працаваў супраць Пілсудскага. Праўда, развівалася ПНА, быў заснаваны ЦНК, але гэта яшчэ не стварала палітычнай альтэрнатывы. Яна магла з'явіцца толькі ў будучыні.

Таму рашэнне Пілсудскага ад 29 ліпеня 1916 г. распусціць легіёны з прычыны адсутнасці канкрэтных крокаў з боку цэнтральнаеўрапейскіх дзяржаў адносна польскага пытання прыпазнілася. Але перш чым мы пагаворым пра гэтае рашэнне і яго значэнне, трохі ўвагі прысвецім сітуацыі ў легіёнах.

Восенню 1915 г. усе легіянерскія палкі апынуліся на Паўночнай Валыні. Такім чынам, была выканана задача аб'яднання легіянерскіх атрадаў. Гэта была яшчэ адна прычына, з якой Пілсудскі адклаў роспуск легіёнаў. Ён мог быць упэўненым у І брыгадзе, але дзве іншыя ставіліся да яго з недаверам. Гэтыя

38. Гэтымі словамі пачынаўся распаўсюджаны ў верасні зварот, аўтарства якога прыпісваецца Пілсудскаму. У лісце да старшыні Нацыянальнага аддзела ў Любліне ён катэгарычна прэчыў гэтаму: Piłsudski J. Pisma... Т. 4. S. 42. Аднак Сакальніцкі (Rok czternasty. S. 350) сцвярджае, што такое прэчэнне было «зразумелым захаваннем асцярожнасці ў захопленым Царстве Польскім».

39. Выступленне на з'ездзе легіянераў 5 жніўня 1922 г. Цыт. паводле: Piłsudski J. Pisma... Т. 5. S. 271.

валынскія месяцы ён прысвяціў унутранаму ўмацаванню легіёнаў, каб атрымаць палітычны ўплыў у астатніх брыгадах.

14 лютага 1916 г. у легіёнах была створана Рада палкоўнікаў. Гэта стала своеасаблівым вотумам недаверу да камандавання легіёнаў і вайсковага дэпартамента ВНК. У дакладах, якія высылаліся ў ВНК і аўстрыйскім ваенным уладам, ад цэнтральнаеўрапейскіх дзяржаў патрабавалася стварыць польскі ўрад, правесці легіянізацыю легіёнаў, г. зн. адклікаць з іх аўстрыйскіх афіцэраў і прызначыць камендантам свайго чалавека, а таксама ліквідаваць вайсковы дэпартамент.

Стварэнне Рады палкоўнікаў мела для Пілсудскага важнае значэнне. Яму ўдалося ўніфікаваць палітычную пазіцыю легіёнаў, пераадолець (прынамсі часткова) непрыязь да сваёй асобы, якая выяўлялася ў II брыгадзе. Гэта ў першую чаргу адносіцца да жаўнераў, бо калі казаць пра афіцэраў, поспехі аказаліся меншымі. Стварэнне Рады палкоўнікаў, як акт ваеннай недысцыплінаванасці, сведчыла, што Пілсудскі канчаткова адважыўся на змаганне з камандаваннем легіёнаў і вайсковым дэпартаментам. Аднак вынікі дзейнасці Рады палкоўнікаў былі фактычна нулявымі. Таму Пілсудскі вырашыў здзейсніць дэманстрацыйны крок. Ён падаў у адстаўку. Яна была прынята толькі прыкладна праз два месяцы — 26 верасня.

Ужо заявіўшы пра свой сыход, Пілсудскі з нагоды другой гадавіны вайны выдаў загад па падрыхтоўцы планаванай акцыі па адстаўцы легіянераў са службы. У ім ён пісаў: «Пакуль я камандую вамі, да апошняга буду бараці, не адступаючы ні перад чым, тое, што ёсць нашай уласнасцю і што мы павінны перадаць у цэласці і захаванасці нашым пераемнікам, — гэта наш гонар польскага жаўнера. Таксама і ад вас, жаўнеры, патрабую гэтага з усёй строгасцю. Ці ў агні на полі бітвы, ці ў зносінах з атачэннем афіцэр і жаўнер павінны паводзіць сябе так, каб нічым не нашкодзіць гонару мундзіра, які носяць, гонару сцягу, які нас яднае. Ахвяры, крывавыя ці бяскроўныя, калі трэба, павінны быць зроблены дзеля гэтай мэты»⁴⁰. Таксама Пілсудскі заснаваў узнагароду I брыгады «За верную службу». Яна павінна была падкрэсліць яе ўнутраную з'яднанасць.

Рашэнне Пілсудскага пра адстаўку трэба разглядаць на больш шырокім фоне палітыкі цэнтральнаеўрапейскіх дзяржаў па польскім пытанні. 5 красавіка канцлер Германіі Бэтман-Гольвэг у сваім выступленні ў Рэйхстагу заявіў, што польская справа, якую цэнтральныя дзяржавы не жадалі ўздымаць, «была адкрыта на полі бітвы», і канстатаваў, што «гісторыя не ведае *status quo* пасля такіх надзвычайных падзей». Абедзве гэтыя загадкавыя фармулёўкі былі сігналам таго, што па польскім пытанні рыхтуецца нейкае рашэнне, а таксама перамовы паміж Берлінам і Венай. Змест гэтых перамоў насіў, вядома ж, строга канфідэнцыяльны характар, але сам факт іх правядзення быў вядомы польскім палітыкам⁴¹. У гэтым кантэксце становіцца зразумелай

40. Ibid. Т. 4. S. 81.

41. У рэфератах, падрыхтаваным летам, верагодна, у ліпені 1916 г., Артур Слівінскі пісаў:

асаблівая палітычная актыўнасць Пілсудскага вясной 1916 г. Стварэнне Рады палкоўнікаў і яе ўльтыматыўныя пасланні трэба ўспрымаць як спробу націску на ўдзельнікаў перамоў.

Адначасова адбылася актывізацыя Цэнтральнага нацыянальнага камітэта, перад якім Пілсудскі паставіў задачу прывесці Царства Польскае да такой ступені палітычнай кансалідацыі, каб стала магчымым стварэнне палітычнага інстытута нахшталт галіцыйскага Вяроўнага нацыянальнага камітэта. Артур Слівінскі арганізаваў канферэнцыю Міжпартыйнага кола (сярод іншых удзельнічалі Партыя рэальнай палітыкі, эндэкі, Польская прагрэсіўная партыя і Польскае прагрэсіўнае аб'яднанне), актывісцкай Лігі польскай дзяржаўнасці і ЦНК, пасля якой прадставіў галоўныя палітычныя прынцыпы ЦНК і заклікаў усе групы да салідарнага супрацоўніцтва. Слівінскі заявіў: «Адной з нашых галоўных задач з'яўляецца стварэнне адкрытага палітычнага прадстаўніцтва. З упартасцю фанатыкаў мы ні на момант не пераставалі імкнуцца да гэтай мэты». Але найбольш цікавымі з'яўляюцца наступныя словы Слівінскага: «Я ўжо гаварыў пра настроі (*sic!*) сярод цёмных мас, цяпер некалькі слоў пра настроі рабочых і народных мас, якія ўваходзяць у склад арганізацыі. Вось і тыя арганізацыі, якія знаходзяцца пад нашым уплывам, ахоплівае ўсё большая незадаволенасць. Сярод арганізаваных рабочых і сялян абуджаецца нявер'е ў гэтыя намаганні, паўстае пратэст і нараканні, і я перакананы, што калі падобны стан пратрывае яшчэ нейкі час, то лідары народных партый будуць вымушаны ісці за нарастаючай хваляй незадаволенасці, бо ў іншым выпадку гэтая хваля змяце іх з верхні. А тады мы страцім усялякі ўплыў на тыя элементы, на тыя адзіныя элементы, якія сёння яшчэ могуць уздзейнічаць на народ, — на сялян і рабочых. Жажлівае эканамічнае становішча, голад, беднасць, агітацыя эсдэкаў распальваюць у масах нянавісць, а глухое бурчанне гэтай нянавісці, напэўна, ужо ўсе назіралі. І вось, калі ласка, менавіта мы, рэвалюцыянеры, усімі сіламі хацелі б прадухіліць гэтую надыходзячую рэвалюцыю, добра ўсведамляючы, што ў такім важным для ўсяго народа моманце неабходна ўнутраная гармонія. А на наш погляд, прадухіліць гэта можна парадамі, шляхам вываду гэтых мас на шырокі шлях памкненняў, якія вядуць да незалежнай Польшчы [...]»⁴². Варта дадаць, што аўтар гэтых фармулёвак усяго некалькі месяцаў таму быў адным з актыўных кіраўнікоў ППС.

«Уся Варшава сёння гаворыць пра перамовы, якія праводзяцца паміж Берлінам і Венай па польскім пытанні. Цяжка сказаць, што ў тых размовах чуткі, а што праўда, аднак інфармацыя з сур'ёзных крыніц дазваляе меркаваць, што наша справа ўваходзіць у вырашальную стадыю» (Garlicki A. Główne założenia polityki Centralnego Komitetu Narodowego w oświeceniu Artura Śliwińskiego // Przegląd Historyczny. 1959. Nr 1. S. 125). Трэба дадаць, што ў сакавіку 1916 г. Пілсудскі на некалькі тыдняў пакінуў І брыгаду. Пасля нядоўгага лячэння пад Львовам ён выехаў у Кракаў і Вену. Нам невядомы змест перамоў, якія ён праводзіў у той час. Аднак не падлягае сумненню, што ад добра інфармаваных кракаўскіх кансерватараў ён даведаўся пра гэтыя перамовы па польскім пытанні.

42. Ibidem.

Аднак Слівінскаму не ўдалося пераканаць партнёраў з правага крыла і да палітычнай кансалідацыі не дайшло. Пілсудскі згуляў ва-банк. Націск з боку Рады палкоўнікаў і шырокая прапагандысцкая кампанія вакол легіянізацыі легіёнаў не прынеслі плёну, партыі Царства Польскага аб'яднаць не ўдалося, таму ён вырашыў давесці сітуацыю да вострага палітычнага крызісу.

Нішто не паказвае на тое, каб адстаўка Пілсудскага нейкім чынам паўплывала на перамовы па польскім пытанні, якія ў той час праводзіліся паміж Берлінам і Венай. Для немцаў яна была нават выгаднай, бо дала магчымасць выключыць Пілсудскага з кампаніі па стварэнні польскай арміі. Як сцвярджае Леон Гросфэльд: «Гіндэнбурга не задаволіла тое, што Пілсудскі знаходзіўся на адпачынку, ён патрабаваў [ад аўстрыйцаў. — А. Г.] неадкладнай адстаўкі як умову для склікання змешанай ваеннай камісіі»⁴³.

Абвяшчэнне ў канцы верасня адстаўкі Пілсудскага выклікала глыбокі крызіс у легіёнах. Легіянеры ўпершыню сталі перад неабходнасцю прыняцця палітычнага рашэння, прычым у сітуацыі, якой не разумелі. Дагэтуль за іх думаў камендант, цяпер ён пакідаў іх. У легіёнах пачалі дамінаваць настроі няўпэўненасці і прыгнечанасці. Былі нават выпадкі самагубстваў. Адстаўкі па прыкладзе Пілсудскага не зменшылі разладу. Камендант знішчаў тое, што з такімі ахвярамі, з такой адданасцю стваралася цягам двух гадоў, а рыхтавалася яшчэ раней. Атрымлівалася, што рацыю мелі тыя, хто казаў пра бессэнсоўнасць гэтага ўчынку, хто не прызнаваў неабходнасць такой ахвяры. Камендант першым дайшоў да такіх высноў.

Пра гэтыя настроі пісаў Славой Складкоўскі: «Няўпэўненасць у выніку адстаўкі каменданта прыгнятае нас духоўна, гэта бачыць непрыяцель і ўздывае галаву... У любым выпадку ўжо знік наш духоўны спакой і ўвага толькі да таго, каб добра біцца. Палітычныя праблемы як іржа ўядаюцца ў наша маналітнае братэрства. Сярод нашых хлопцаў заўважаецца нейкая апатыя, і таму хворыя звяртаюцца нашмат часцей, чым дагэтуль... Нейкі павук няўпэўненасці ў заўтрашнім дні пасля адстаўкі каменданта павуціннем згрызот аплёў нашы шэрагі, якія раней пульсавалі жыццём і веселасцю»⁴⁴.

Гэтыя настроі паглыбляліся з-за абвешчанага аўстрыйскімі ўладамі за тыдзень перад паведамленнем пра адстаўку Пілсудскага рашэння пра трансфармацыю легіёнаў у Польскі дапаможны корпус, які, праўда, выступаў пад польскімі сцягамі і ў польскіх мундзірах, але Аўстра-Венгрыя працягвала захоўваць маўчанне адносна польскага пытання.

Адстаўка Пілсудскага цэліла ў адзінства легіёнаў, якое стваралася з такой цяжкасцю. У I брыгадзе, а часткова і ў III брыгадзе яна выклікала вострае напружанне і дэманстратыўныя падачы ў адстаўку. II брыгада, за нешматлікімі выключэннямі, захавала ляяльную пазіцыю адносна ВНК і Аўстра-Венгрыі.

43. Grosfeld L. Polityka państw centralnych wobec sprawy polskiej w latach pierwszej wojny światowej. Warszawa, 1962. Таксама тут дэталёвае апісанне паходжання г. зв. акта 5 лістапада: Ibid. S. 81–156.

44. Sławoj-Składkowski F. Moja służba w I Brygadzie. T. 5. Warszawa, 1934. S. 365.

Гэты крызіс страсянуў легіёны, але не знішчыў іх, бо наступілі падзеі, якія дыяметральна змянілі палітычную сітуацыю. 5 лістапада 1916 г. варшаўскі і люблінскі генерал-губернатары ад імя абодвух імператараў абвясцілі маніфест пра стварэнне на землях падрасійскай Польшчы самастойнага Польскага Царства з канстытуцыйнымі ладам і ўласнай арміяй⁴⁵.

Пілсудскі адрэагаваў двума лістамі, шырока распаўсюджанымі ў выглядзе ўлётак. Ліст, датаваны 5 лістапада 1916 г., быў скіраваны да палкоўніка Рыдз-Сміглага і загадваў легіянерам адклікаць пададзеныя адстаўкі. Ліст ад 6 лістапада быў звернуты да рэктара Варшаўскага ўніверсітэта Юзафа Брудзінскага, кіраўніка польскай дэлегацыі, якая ў кастрычніку праводзіла перамовы ў Берліне. У гэтым лісце ён заяўляў: «Жаўнер, калі ён не з'яўляецца наймітам, які дзейнічае паводле кантракта, павінен падпарадкоўвацца ўраду, які вызначае мэты і метады, прызначае камандзіраў». І пісаў далей, што гэтае перакананне «я выказваў у катэгарычнай форме ў галоўным штабе аўстра-венгерскай арміі, дзе я некалькі разоў заяўляў, што знаходжанне ў шэрагах чужой, няпольскай арміі без выразных прадпісанняў уласнай польскай палітычнай улады настолькі цяжкае і складанае, што з кожным днём для людзей з падрасійскай Польшчы гэта становіцца ўсё больш немагчымым. Калі б Царства Польскае мела палітычнае прадстаўніцтва, прызнае абедзвюма акупацыйнымі дзяржавамі, справа была б цалкам вырашана». І нарэшце, на заканчэнне запэўніваў: «Я буду надалей трымацца гэтага прынцыповага стаўлення да галоўнага палітычнага пытання ў жыцці жаўнера, і пры фарміраванні хоць нечага, што будзе з'яўляцца польскім органам улады, я адразу ж прапаную яму свае сціплыя паслугі»⁴⁶.

Такім чынам, прапанова была выразнай. Сітуацыя самога Пілсудскага не была простаай. Пагроза таго, што пры стварэнні польскай дзяржавы і яе арміі

45. Каб не займацца падробяным аналізам зместу і значэння акта 5 лістапада, звернемся да ацэнкі, зробленай Г. Яблонскім: «Так выглядаў той славыты акт 5 лістапада, які, згодна з гісторыяграфіяй прыхільнікаў Пілсудскага, быў ледзь не пераломным момантам у гісторыі польскага народа. Сапраўды, недаацэньваць яго не варта. Цэнтральнаеўрапейскія дзяржавы прызнавалі ў ім права польскага народа на ўласную дзяржаву, але адначасова ён быў новым пацвярджаннем падзелаў, замацоўваў падпарадкаванае становішча Вялікапольшчы, Памераніі, Мазур, Заходняй Галіцыі, пагражаў нават змяншэннем тэрыторыі падрасійскай Польшчы на карысць Прусіі і Аўстрыі, а з астатняй Польшчы абвясчаў стварэнне дзяржавачкі самастойнай (*selbstaendig*), але толькі не незалежнай (*unabhaengig*), якая застанеца ў не зусім акрэсленых сувязях з Аўстрыяй і Германіяй. Зразумела, калі б дзяржава, стварэнне якой абвясчаў акт 5 лістапада, была нават фармальна незалежнай, усё роўна гэта было б фікцыяй, і не толькі ва ўмовах ваеннай акупацыі. Яна знаходзілася б у цеснай эканамічнай залежнасці ад сваіх стваральнікаў. Тым не менш не было нават і гэтага, а цэнтральнаеўрапейскія дзяржавы не пакідалі ніякіх ілюзій адносна незалежнасці Царства Польскага. Следам за актамі 5 лістапада не з'явіліся наступныя акты, якія б ажыццяўлялі заяўленае стварэнне новага дзяржаўнага арганізма, замест гэтага быў прыняты шэраг захадаў акупацыйнай адміністрацыі, скіраваных на арганізацыю новай польскай арміі. Гэта былі наступствы акта 5 лістапада, бо фактычна дзеля гэтага ён і быў патрэбны нямецкім імперыялістам» (Jabłoński H. *Polityka PPS...* S. 229).

46. Piłsudski J. *Pisma...* T. 4. S. 86–89.

ён застанеца ўбаку, была цалкам рэальнай. Існавалі альтэрнатывы патэнцыяльных лідараў — Сікорскі, Галер. Таму галоўнай мэтай Пілсудскага і звязаных з ім актывістаў у той час было недапушчэнне таго, каб яго абмінулі пры ажыццяўленні акта 5 лістапада. Актывістскую дзейнасць у гэтым напрамку развіў перш за ўсё ЦНК. У ходзе размовы з варшаўскім генерал-губернатарам Бэсэлерам дэлегацыя ЦНК (Артур Слівінскі, Станіслаў Кэмпнэр і Станіслаў Асецкі) патрабавала стварэння часовага польскага ўрада і ўзброеных польскіх сіл на чале з Пілсудскім. Але Бэсэлер не меў намеру ствараць польскі ўрад, таксама як і не жадаў прызначаць Пілсудскага камандуючым польскай арміяй. Сваю адмову ён падсаладзіў кампліментамі на адрас Пілсудскага і абяцаннем стварыць Дзяржаўную раду ў якасці органа па ўзаемадзеянні з акупацыйнымі ўладамі.

Аднак сітуацыя неўзабаве змянілася. У першую чаргу аказалася, што выданы акупантамі 9 лістапада вярбовачны зварот не прынес чаканых вынікаў. Наадварот, ён быў прыняты польскім грамадствам непрыязна і з недаверам. Рэалізацыя галоўнай мэты акта 5 лістапада — атрыманне польскага рэкрута — стварала неабходнасць далейшых палітычных крокаў. Гэта ўмацоўвала пазіцыі Пілсудскага. Таму ён вырашыў прыехаць з Кракава ў Варшаву, дзе распачаў ажыццёную палітычную дзейнасць. Сярод іншага ён правёў двухгадзінную размову з Бэсэлерам, які ў сваім дакладзе Бэтману-Гольвэгу апісаў яго як «не пазбаўленага здольнасцей, асабіста, верагодна, адважнага, але ўпартага і пазбаўленага сур'ёзных ведаў у ваеннай справе дылетанта і дэмагога», які аказваў амаль гіпнатычны ўплыў на сваё атачэнне, асабліва на ППС і ПВА. Бэсэлер не выключаў магчымасці прыцягнення Пілсудскага да супрацоўніцтва пры стварэнні войска⁴⁷.

Вынікам гэтай размовы быў вялікі план-праект, прысвечаны арганізацыі набору ў польскія ўзброеныя сілы, які Пілсудскі выслаў Бэсэлеру 26 снежня 1916 г. У ім ён сцвярджаў, што ў далейшых разважаннях прымае два зыходныя пункты: 1) войска павінна быць сфарміравана як мага хутчэй і павінна быць шматлікім; 2) фарміраванне і падрыхтоўка павінны праводзіцца так, каб гэта было ўзорнае войска. Прагнучы дасягнуць гэтых мэт, трэба пераадолець нежаданне фарміраваць войска шляхам падрыхтоўчай працы, мэтай якой была б папулярызацыя ваеннай ідэі. Гэтая дзейнасць павінна ўлічваць характэрныя псіхалагічныя рысы польскага народа, паколькі: 1) палякі з недаверам ставяцца да любой бюракратыі і заўсёды схільныя праводзіць любую працу самастойна, без узаемадзеяння з якімі-кольвек урадамі; 2) палякі не з'яўляюцца арганізаваным народам, у сувязі з чым настрой у іх значыць больш, чым рацыянальныя аргументы, — таму мастацтва кіравання палякамі заключаецца ў тым, каб выклікаць у іх адпаведныя настроі. Таксама трэба ўлічваць дадатковыя перашкоды, якія вынікаюць з наяўнага стану рэчаў, як, напрыклад, палітычная неаднароднасць польскага грамадства, факт існаван-

47. Grosfeld L. *Polityka państw centralnych...* S. 173.

ня дзвюх саюзных дзяржаў, які цягне за сабой адрознасць пазіцый у пытанні адносін да Царства Польскага, існаванне акупацыйных улад, адсутнасць у грамадстве пачуцця законнасці існуючага становішча.

Менавіта таму, як сцвярджаў Пілсудскі, падрыхтоўчую кампанію павінны праводзіць выключна палякі пры дапамозе легіёнаў і грамадска-палітычных сродкаў. Аднак каб легіёны маглі ў ёй удзельнічаць, неабходна было выканаць наступныя ўмовы: 1) перадаць легіёны ў распараджэнне ствараемай Дзяржаўнай рады; 2) зрабіць абвестку пра арганізацыю Першага польскага корпуса, без удакладнення далейшых планаў; 3) выкарыстоўваць для корпуса пераважна афіцэраў легіёнаў; 4) ставіць камандзірамі папулярных і аўтарытэтных асоб; 5) адпаведная дыслакацыя легіёнаў; 6) забяспечваць легіянераў частымі адпачынкамі; 7) прыняць, што жаўнер не павінен умешвацца ва ўнутраную палітыку; 8) адхіліць ад афіцыйных кантактаў з грамадствам і агітацыйнай дзейнасці ўсіх афіцэраў, якія не былі на фронце і выконваюць у войску толькі палітычныя функцыі; 9) стварыць з гэтых афіцэраў катэгорыю вайсковых службоўцаў. Затым Пілсудскі патрабаваў стварэння афіцэрскіх школ, дзе перавагу пры паступленні мелі б унтэр-афіцэры з легіёнаў.

Набор у войска, на думку Пілсудскага, павінен быў праводзіцца перш за ўсё легіянерскімі атрадамі (кожная легіянерская адзінка мела права ўключаць у свой склад добраахвотнікаў), спартыўнымі таварыствамі, якія насілі вайсковы характар, і толькі ў апошнюю чаргу афіцыйнымі структурамі.

Пілсудскі ацэньваў, што падрыхтоўчы перыяд і праца над папулярызацыяй ваеннай ідэі прадоўжацца каля трох месяцаў. Гэтую кампанію трэба было даверыць Дзяржаўнай радзе або прызначанаму ёй выканаўцу, і яна павінна была абапірацца на камітэты ў рэгіёнах, якія павінны былі складацца з людзей, цалкам адданных ідэі арганізацыі войска⁴⁸.

Мы палічылі неабходным падрабязна пераказаць змест дакумента, каб зразумець палітычныя погляды Пілсудскага. Яны былі прадуманыя і паслядоўныя, зводзіліся да вяртання ў новых умовах, а значыць, крыху ў змененым выглядзе, да канцэпцыі, якую Пілсудскі намагаўся рэалізаваць непасрэдна пасля 6 жніўня 1914 г. Легіёны ўяўляліся як база для будучага войска, зразумела, на чале з Пілсудскім, бо ён думаў менавіта пра сябе, калі пісаў пра неабходнасць ставіць камандзірамі папулярных і аўтарытэтных асоб. З яго галіцыйскага перадваеннага досведу вынікла шырока матываваная ідэя фарміравання і развіцця ваенізаваных арганізацый. Ідэя рэгіянальных камітэтаў фактычна азначала з'яўленне палітычнай структуры, якая сваім характарам нагадвала б вайсковыя камісарыяты Нацыянальнага ўрада, створаныя ў Царстве Польскім пасля 6 жніўня 1914 г., хоць пакуль што без неабходных паўнамоцтваў. Пастаўленай умовай у дачыненні да афіцэраў, якія не ваявалі на фронце, Пілсудскі імкнуўся да выключэння з гульні вайсковага дэпартаментна ВНК.

48. Piłsudski J. Pisma... T. 4. S. 89–102.